

Het nieuwe verbond
en de uitleg
van de profetieën over
de toekomst van Israël

Dr. M.J. Paul

De arbeid van de Willem de Zwijgerstichting heeft ten doel verdieping en versterking van de reformatische beginselen in ons volksleven, alsook verlevendiging van het historisch besef, gelijk dit onder invloed van de Hervorming en onder leiding van Oranje zijn stempel ontving.

De vorm van de Stichting werd gekozen, om daarmee uit te drukken dat het streven van de Stichting niet gebonden is aan enige kerk of politieke actie, terwijl de Stichting zich onthoudt van inmenging in of beoordeling van kerkelijke en politieke aangelegenheden.

Willem de Zwijgerstichting

Postbus 295, 3740 AG Baarn – ING bank 352347

ISBN 978-90-72462-54-1

© 2013 Willem de Zwijgerstichting

Vormgeving en druk Buijten & Schipperheijn

INHOUD

Inleiding	4
I Een toelichting aan de hand van Ezechiël	5
II De hoofdenaderingen van profetieën	9
III Het nieuwe verbond	12
Relatie met andere profetieën	14
Het Nieuwe Testament	15
Gelovigen uit de Joden en de heidenen	16
Vervulling in fasen	18
IV Speciale kenmerken van profetieën	21
Patroon van handelen	21
Voorwaardelijke profetieën	22
Onvoorwaardelijke profetieën	22
Aangepast taalgebruik	23
Perfectum profeticum	23
V Enige teksten in Jesaja als illustratie	24
VI Enige teksten in Zacharia als illustratie	26
VII De joodse benadering	31
VIII Messiasbelijdende Joden	34
IX Het Nieuwe Testament	37
X De vroegchristelijke kerk	41
Het nieuwe verbond in de vroege kerk	41
Toekomstige bekering van Israël	42
XI Consequenties	45
Noten	47
Gespreksvragen	51

INLEIDING

Wanneer Augustinus over de toekomst schrijft, beroept hij zich op de profeten Hosea, Zacharia en Maleachi. Die profeten hebben uitspraken gedaan over de toekomstige bekering van het volk Israël. Nadat de Israëlieten lange tijd zonder koning geweest zijn, zullen zij zich bekeren (Hos. 3:5-6). Het slot van het boek Maleachi wijst op Elia die komen zal. Volgens Augustinus zal hij de geestelijke betekenis van de wet aan de Joden uitleggen. Op basis van Zacharia 12 verwacht hij dat de Joden op een dag berouw zullen hebben dat ze Christus in zijn lijden gehoond hebben.¹ Augustinus is ook bekend van zijn interpretatie van het duizendjarige rijk: dat moet niet in de toekomst geplaatst worden, maar heeft betrekking op de periode van de christelijke kerk, de tijd waarin wij leven.

In deze standpunten zien wij in kort bestek welke beslissingen de kerkvader genomen heeft in de uitleg van de profetieën over de toekomst van Israël. De latere kerkgeschiedenis laat een wisselend beeld zien van de interpretatie van deze profetieën: soms zijn ze letterlijk genomen, andere keren vooral opgevat naar hun geestelijke strekking. In onze tijd hebben allerlei stromingen hun aanhangers. In de reformatorische kerken weten velen niet goed hoe ze deze moeilijke teksten moeten opvatten, en zij beperken zich tot een algemene boodschap. Toch zijn er ook christenen die de stichting van de staat Israël in 1948 als vervulling van bijbelse profetieën opvatten. Ze worden echter weer bestreden door anderen die menen dat de profetieën niet zo concreet aards opgevat moeten worden.

Meermalen rijst voor de lezer van de profetieën over de toekomst de vraag welke tijd of periode bedoeld is: een toekomst binnen enkele decennia, een onbepaalde toekomst, de periode van het Nieuwe Testament, een eschatologisch herstel van het volk Israël, een duizendjarig rijk, de wederkomst van de Messias, een wereldwijde oordeelsdag of de eeuwige situatie? In deze brochure komen belangrijke principes ter sprake die van belang zijn om een keuze te maken. Speciale aandacht wordt daarbij besteed aan het nieuwe verbond, aangekondigd in Jeremia 30-33 en aangehaald in het Nieuwe Testament.

I EEN TOELICHTING AAN DE HAND VAN EZECHIËL

In Ezechiël 37 staat een visioen beschreven van een vallei met doodsbeenderen (vs. 1-10). Na het spreken van de profeet tot de Geest komen deze beenderen samen en daaruit ontstaan levende mensen. De verzen 11-14 geven een uitleg van dit visioen, waaruit duidelijk wordt dat het moedeloze volk Israël uit het graf van de ballingschap zal terugkeren naar het land Kanaän en zo zal herleven. Deze uitleg lijkt eenvoudig, maar is dit de enige vervulling van de profetie? Christelijke preken maken vaak de toepassing in de richting van de persoonlijke wedergeboorte (van dood levend worden) en het werk van de Heilige Geest. Het gebeurt ook wel dat er lijnen getrokken worden naar de oordeelsdag, met de opstanding van de doden. Hiermee zijn al drie manieren van vervulling aangegeven: een vervulling op korte termijn in Israël, een geestelijke vervulling in de kerk en een vervulling wanneer alle doden zullen herleven.

In het huidige Israël staat voor het gebouw van de Knesset in Jeruzalem een grote Menora met daarop in het midden een afbeelding van het visioen van Ezechiël.²

De profetie is blijkbaar ook betrokken op de herleving van Israël als staat na een tijd van ballingschap en het graf van de Tweede Wereldoorlog.

Het bovenstaande geeft een indruk hoe mensen een dergelijke profetie lezen en toepassen. Nu is de mogelijkheid van toepassing uiteraard groter dan bedoeld door de profeet. Dat roept de vraag op: wat is legitiem en wat is een (te) vrije toepassing omdat er te weinig overeenkomsten zijn?

Het tweede deel van Ezechiël³⁷ gaat over twee stukken hout die samengevoegd worden, waarbij het ene stuk hout Juda symboliseert en het andere stuk Efraïm, het Tienstammenrijk. De samenvoeging houdt in, dat de verstrooide Israëlieten verzameld zullen worden tot één volk. Niet langer zullen ze de afgoden dienen en David, de knecht van God, zal voor eeuwig hun vorst zijn (37:15-28).

Zoekend naar de vervulling van deze profetie is het mogelijk te letten op de terugkeer uit de Babylonische ballingschap, maar lang niet alles is toen gerealiseerd. Daarbij valt te denken aan:

- a. De Israëlieten zullen van alle kanten verzameld worden (in plaats van uit een enkele richting);
- b. Het Tienstammenrijk zal hierbij betrokken worden (terwijl weinigen van hen uit hun ballingschap teruggekeerd zijn);
- c. De Israëlieten zullen blijvend wonen in hun land (terwijl in 70 en 135 na Chr. opnieuw verdrijving volgde);
- d. Eén Davidische koning zal over hen heersen;
- e. Het volk zal God oprecht dienen;
- f. De volken zullen onder de indruk zijn van wat God met Israël doet.

Moeten we de uitleg zoeken in de richting van de geestelijke strekking, omdat dit alles niet gerealiseerd is in de afgelopen eeuwen? Of wacht deze profetie nog op een toekomstige vervulling?

De kanttekeningen van de Statenvertaling uit de zeventiende eeuw betrekken de vereniging van de twee stukken hout voornamelijk op de samenvoeging van Joden en heidenen in één kerk: 'Of nu wel eenige van de tien stammen zich met Juda gevoegd hebben, en alzo samen uit Babel zijn opgetogen, 1 Kron. 9:3, zoo heeft nochtans de rechte geestelijke vereeniging haar aanvang genomen ten tijde des Heeren Christus en van zijne apostelen (...), en is voorts vervolgd

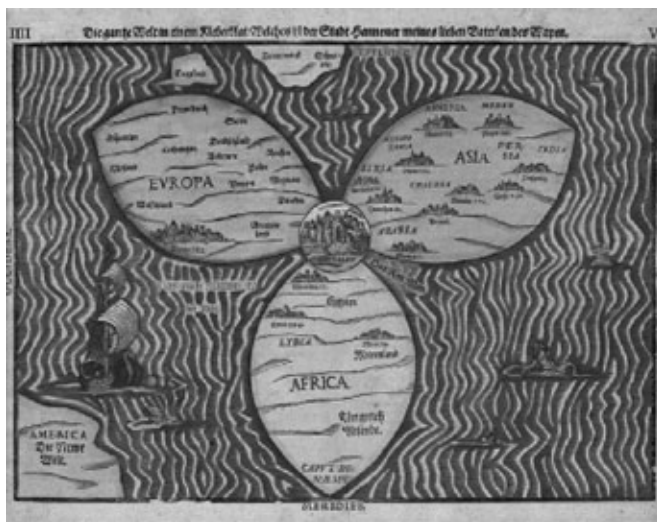
onder de Joden, en voornamelijk onder de heidenen, en zal duren tot aan het einde der wereld, totdat gansch geestelijk Israël is beroepen, in Gods hand (...), in één lichaam of ééne kerk vereenigd en behouden.³ Deze verklaring noemt even de terugkeer uit de Babylonische ballingschap, maar legt veel meer nadruk op de realisatie in de periode van het Nieuwe Testament en daarna in de christelijke kerk.

Tegen een dergelijke eenzijdigheid is verzet gerezen in de kring van het Puritanisme (Engeland), de Nadere Reformatie (Nederland) en het Piëtisme (Duitsland).⁴ De Rotterdamse predikant W. à Brakel die tot de tweede stroming gerekend kan worden, voert in zijn *Redelijke Godsdienst* (1700) verschillende bewijzen aan voor de toekomstige bekering van de Joden en hun terugkeer naar het land Kanaän. Hierbij hoort ook Ezechiël 37:21-25. Letterlijk schrijft hij: ‘Dit is na de Babylonische gevangenis aan Israël niet geschied, noch naar de ziel, noch naar ‘t lichaam; het zou geschieden in de dagen van den Messias, na zijne komst, na welke de Joden het land Kanaän niet bewoond hebben, van geslacht tot geslacht; maar het land is verwoest en zij zijn verstrooid; dies zal de tijd nog eens komen.’⁵

In de Puriteinse traditie schreef W. Greenhill een verklaring van het boek Ezechiël. Daarin stelt hij in de uitleg van de genoemde profetie dat de twee delen van Israël nog niet verenigd zijn, en ook nog niet onder een David, dat is de Messias, leven. Daarom mag in de toekomst een nationale bekering van dit volk verwacht worden.⁶ Het uitgebreide commentaar van Greenhill is door de Goudse predikant Jacobus van Ostade vertaald en voorzien van toelichtingen. Volgens Van Ostade moet het visioen van de vallei met beenderen als volgt verklaard worden: ‘Wat ons aangaat, 1. wy kunnen wel toestemmen, dat het eenigszins ziet op de verlossing uit Babel; welke dan als een zinnebeeld, of schetse van de laatste bekeering der Joden kan en moet worden aangemerkt. 2. Wy stemmen ook toe, dat dit geestelyk kan worden overgebracht op de opstanding, en bekeering der doode Heidensche volkeren tot het leven der Genade in Christus, en derzelve toebrenging tot de kerk des N.T. Maar echter oordeelen wy met veele andere, dat 3. het eigentlyk onderwerp en oogwit deezer Profetie is de bekeering der Joden in het laatste der dagen. Waar toe ons de verklaringen van deze beide zinnebeelden, en de beloften daar aan gehegt klaarlyk wyzen, en leiden: ten zy

men de meeste uitdrukkingen van dit gantsche Capittel wilde in een zeer flauwe betekenis neemen. ‘t Welk men immers niet doen moet, ten zy de Texten zelve toonen, dat de woorden in geen hoger nadruk moeten genomen worden.’⁷

In dit laatste citaat worden diverse mogelijkheden van uitleg met elkaar vergeleken en wordt er ook een argument aangedragen ter beoordeling: de teksten zelf wijzen duidelijk in een bepaalde richting en alleen door ze in een afgezwakte, minder letterlijke betekenis te nemen kan men ze betrekken op de periode van de christelijke kerk.

Wereldkaart van Heinrich Bünting met Jeruzalem in het middelpunt van Europa, Azië en Afrika (1581)

II DE HOOFDBENADERINGEN VAN PROFETIEËN

De bovengenoemde standpunten kunnen onderscheiden worden in vier hoofdcategorieën:⁸

- 1) Historische uitleg: vervulling in de eigentijdse geschiedenis van de profeet. Dit kan binnen enkele jaren of enkele tientallen jaren het geval zijn. Voor Ezechiël, die leefde tijdens de Babylonische ballingschap, is dat de terugkeer uit die verstrooiing. Jesaja noemt in zijn boodschap aan koning Achaz dat Rezin van Aram en Pekah van Israël binnen korte tijd terug zullen trekken en verslagen zullen worden (Jes. 7:16; 8:4). Ook zal Efraïm binnen 65 jaar verbroken worden (7:8). Het is een kenmerk van profetie dat zaken vooraf meegedeeld worden (41:22-29), en aan de hand daarvan kan ook de waarheid van de profetie gecontroleerd worden (Deut. 18:21-22). De vervulling van deze profetieën vond plaats binnen de historische periode van het Oude Testament. Binnen het joden- en christendom leveren deze profetieën weinig discussie op.

- 2) Geestelijk-typologische uitleg: vervulling in de christelijke gemeente. Deze benadering kan getypeerd worden als geestelijk-typologisch, omdat gezocht wordt naar de geestelijke principes (zoals wedergeboorte en bekering) en naar de typologische overeenkomsten tussen Israël (Jeruzalem e.d.) en de kerk. In dit geval betreft het profetieën op lange termijn, die op zijn minst gedeeltelijk van toepassing zijn in de tijd van het Nieuwe Testament. Deze werkwijze is in de christelijke traditie steeds in praktijk gebracht. De oudtestamentische beloften van heil in de toekomst, van vergeving en verlossing, van universalisme, van beperking van de macht van de boze, werden betrokken op de positie van de kerk. De basis voor deze benadering is gelegd in het Nieuwe Testament. Zo wordt de profetie van Joël over de toekomst van het volk als profetische natie in 2:28-32 door Petrus aange-

haald op de Pinksterdag in Jeruzalem (Hand. 2:16-21). Ook Paulus en Petrus citeren vaak uit het Oude Testament en passen profetische woorden toe op de gemeente in hun dagen. Uiteraard is het de vraag of dit de enige en volledige vervulling is, maar op zijn minst kunnen aspecten van profetieën zo toegepast worden.

De bestrijding van dit gezichtspunt kwam van de kant van de Joden, die een meer letterlijke vervulling voorzagen (zie onder). Verder kwam er halverwege de negentiende eeuw bestrijding van de kant van het Dispensationalisme. Dat gaat ervan uit, dat de profetie in Israël geen betrekking heeft op de kerk, maar in de toekomst letterlijk vervuld zal worden aan Israël. Inmiddels zijn er in die kring ook gematigder posities te bespeuren, waardoor er meer ruimte komt voor een gedeeltelijke toepassing van de profetieën op de kerk.

- 3) Concreet aardse uitleg: vervulling van beloften in een verre toekomst van Israël op aarde. Het is mogelijk daarvoor de uitdrukking ‘concrete eschatologie op aarde’ te gebruiken. Dit is een historiserende eschatologie, gericht op een toekomst op aarde voordat de eeuwigheid aanbreekt. Meermalen wordt ook de term ‘letterlijke vervulling’ gebruikt, maar daaraan kleeft het bezwaar dat de profeten in allerlei beelden over de toekomst spreken, waarbij lang niet altijd duidelijk is hoe letterlijk of symbolisch die uitgelegd moeten worden. In onderscheid met de eerder genoemde geestelijke duiding is een belangrijk aspect dat de profetieën niet beperkt worden tot algemene geestelijke principes, maar een concrete en realistische gestalte blijven houden.⁹ De profetische beloften zijn dan niet slechts oudtestamentisch verwoord, alsof de profeten zich noodgedwongen aansloten bij het voorstellingsvermogen van hun tijdgenoten, maar bedoelen een concrete verwerkelijking van de beloften. Het betekent ook dat ‘Israël’ en ‘Jeruzalem’ niet in de eerste plaats betrekking hebben op een universele kerk, maar op de een of andere manier in het verlengde staan van wat de Israëlieten destijds meemaakten. In deze aards-concrete benadering blijft er onderscheid tussen het heilshandelen van God met Israël en met de volken. Allerlei beloften kunnen wel in de kerk gedeeltelijk vervuld worden, maar er is ook nog een toekomstige vervulling in de herleving van Israël.

- 4) Ten slotte zijn er profetieën die betrekking hebben op de eeuwigheid. Bepaalde profetieën over de Dag van J_{HWH} en over kosmische veranderingen hebben hierop betrekking. Er komt een nieuwe hemel en een nieuwe aarde waarop gerechtigheid woont. De profeten spreken meermalen over een gericht en over een heerlijke toekomst die een definitief karakter lijken te hebben.

De derde benadering in het overzicht gaat ervan uit dat er nog speciale beloften gelden voor het huidige Israël. Dit roept altijd vragen op. Zijn de beloften voor Israël niet overgegaan op de Kerk? Dit is de positie van de klassieke vervangingsleer. Er zijn ook benaderingen waarbij de beloften betrokken worden op Israël en de gemeente samen (het gemengde godsvolk). En in de derde plaats is er de positie dat de beloften nog steeds gelden voor het natuurlijke Israël, en niet de Kerk. Belangrijke beslissingen hierover vallen in de interpretatie van het nieuwe verbond, zoals genoemd in Jeremia 31 en in het Nieuwe Testament.

III HET NIEUWE VERBOND

Het eerste deel van boek Jeremia bevat veel onheilsprofetieën. De hoofdstukken 26-29 en 34-45 schetsen hoe verdorven het volk van Juda is, en dat onheil volgt op de verbreking van het verbond. Het is voor het volk van belang dit oordeel te aanvaarden en schuld te belijden. Jeremia blijft echter niet steken in de aankondigingen en verklaringen van oordeel. Zijn heilsprofetieën ontvouwen op een verrassende manier de dynamiek tussen zonde en verlossing. Het heil komt van Gods kant, omdat van de kant van het volk geen bekering meer te verwachten is. De profeet grijpt terug op oudere teksten over Gods trouw en verbondsherstel. Hij voorzegt in 23:5-7 de komst van een nieuwe Davidische vorst. Ondanks wat de koningen van Juda verkeerd hebben gedaan, blijft God uiteindelijk trouw aan het verbond met David (vgl. 2 Sam. 7:14). In Jeremia 25 en 29 staat dat de HERE zich het lot van de ballingen zal aantrekken en dat zij na zeventig jaar terug mogen keren. In enige passages klinkt door dat het toekomstige heil niet beperkt is tot Israël, maar dat ook andere volken daarin mogen delen (3:17; 4:2; 12:15-16 en 16:19).

Met name de hoofdstukken 30-33 bevatten profetieën van heil. De heilsvoorzeggingen zijn gedeeltelijk bepaald door de oude verbonden met Abraham en David (33:15-26). In deze context klinkt de belofte van een nieuw verbond, dat een rol vervult als voorwaarde voor herstel (31:31-34). God herstelt zijn verbond doordat Hij Israëls zonden vergeeft en zijn wetten in de harten van de Israëlieten schrijft, zodat zij allen de HERE persoonlijk zullen kennen. Dit nieuwe verbond draagt een uniek karakter. Men hoeft elkaar niet meer aan te sporen, want iedereen heeft de innerlijke motivatie om God te eren.

Ook komt de reikwijdte van het nieuwe verbond naar voren: Israël en Jeruzalem worden in luister hersteld (vs. 23-25, 27, 38-40) en het verbond heeft een blijvend karakter (vs. 35-37). In het volgende hoofdstuk wordt het zelfs 'een eeuwig verbond' genoemd (32:40; vgl. 50:5). Ook is er een relatie tussen het nieuwe verbond en de landbelofte. Deze verbinding is reeds aanwezig in de be-

loften aan Abraham en aan Mozes. Bij monde van Mozes is in Leviticus 26 en Deuteronomium 28 toegezegd dat het volk in vrede zal wonen in een groot land. Door Gods vernieuwing van het hart gaan de Israëlieten zich aan de Tora houden en zo zullen zij de verbonds zegeningen ontvangen. Dit is Gods antwoord op het zondige karakter van het menselijk hart.

Hoe is de continuïteit of discontinuïteit tussen het Mozaïsche en het nieuwe verbond? Het betreft Gods houding tot hetzelfde volk: de twaalf stammen van Israël (31:31-32). Er is ook een duidelijke verbinding met Deuteronomium 30:1-10, waar terugkeer uit een toekomstige ballingschap beloofd wordt in relatie met bekering en besnijdenis van het hart. Opmerkelijk is ook de overeenkomst in verbondsformule: 'Ik zal u tot mijn volk aannemen en Ik zal u tot een God zijn'. De woorden komen voor bij het begin van de aankondiging van het Mozaïsche verbond (Ex. 6:6), bij de verbondsvernieuwing in Moab (Deut. 29:13) en bij de belofte van het nieuwe verbond (Jer. 31:33). Continuïteit is er ook in het spreken over de kennis van God en over de vergeving van de Israëlieten. De HERE leidde zijn volk uit met sterke hand en sloot een verbond met zijn volk, zodat het Hem zou kennen (Ex. 7:5; 16:12). Het kennen van God impliceert gehoorzaamheid aan het verbond. Continuïteit komt ook naar voren in vergeving van schuld. Door het hele Oude Testament heen treedt dit aspect naar voren (2 Kron. 7:14; Jer. 5:1; 31:34). Ook de eigenschappen van innerlijke gehoorzaamheid, onderlinge gemeenschap en vergeving werden in het verbond met de vaders genoemd.

Vanuit deze overeenkomsten kunnen we beter spreken over verbondsherstel en een vernieuwd verbond dan over een geheel nieuw verbond.

Het verschil tussen het Mozaïsche en het nieuwe verbond zit vooral in de verinnerlijking van de wet. Niet langer staat de zonde met ijzeren stift en diamanten punt in het hart gegrift (Jer. 17:1), maar God zal zijn wet in het hart schrijven (31:33). Dit duidt op de bereidheid Gods geboden te gehoorzamen. Dit element van innerlijke vernieuwing staat ook in Jeremia 32:40, waar de HERE ontzag voor Hem verbindt met de gave van een eeuwig verbond. Een tweede element dat nieuw is, is de aard van de schuldvergeving. Deze was onder het Mozaïsche verbond altijd tijdelijk, terwijl er in het geval van het nieuwe verbond sprake is van

definitieve schuldvergeving. In de derde plaats is er bij het volk een belangrijke uitbreiding: iedereen van de verbondsgemeenschap kent God en deelt in die zegen (31:34).

Op deze punten is er sprake van discontinuïteit en in de tekst zelf wordt de discontinuïteit benadrukt (31:32 ‘niet zoals...’), vermoedelijk omdat deze aspecten in het boek Jeremia een belangrijke rol spelen en samenhangen met de oorzaken van de verbondsbreuk. Over het algemeen domineert echter de continuïteit. Op taalkundige gronden kan ‘nieuw’ in ‘nieuw verbond’ niet worden opgevat als ‘vernieuwd’, maar op inhoudelijke gronden kan dit wel. In het nieuwe verbond bewerkt de HERE de vervulling van het ideaal van het verbond dat bij de Sinaï gesloten is. Om die reden kunnen we spreken over een ‘vernieuwd’ verbond, dat enerzijds aansluit bij het oude, maar anderzijds nieuwe en verdiepende aspecten bevat.¹⁰

Het nieuwe verbond krijgt een concrete uitwerking met geografische en politieke gevolgen. Hoewel de meeste bijbelvertalingen dit verschil niet maken, is het van belang onderscheid te maken tussen de termen ‘volk’ en ‘natie’.¹¹ Beide worden beloofd aan Israël en dat wijst niet slechts in de richting van een geestelijke vernieuwing, maar ook naar de bijbehorende concrete levenswerkelijkheid.

Op deze wijze wijst Jeremia een uitweg uit de grote problemen van zonde en ongehoorzaamheid. Het volk Israël dat ongehoorzaam was, wordt gestraft, maar na de voltrekking van het oordeel gaat God door met een rest van dit volk en zal Hij zijn heil in overvloed tonen.

Relatie met andere profetieën

Hoewel Jeremia het enige oudtestamentische boek is dat expliciet over het nieuwe verbond spreekt, komt ook in andere bijbelboeken een toekomstig verbond naar voren dat zich onderscheidt van het verbond aan de Sinaï. Daarbij is ook van belang dat Jeremia tevens de term ‘eeuwig verbond’ gebruikt (32:40). In Hosea 2:17 stelt de vernieuwde schepping Israël in staat in vrede te leven. In vers 19 staat dat de Israëlieten de HERE toegewijd zullen zijn. Hij zal het volk genezen van ontrouw (14:5). In Jesaja staat de belofte: ‘want Ik zal met u een eeuwig verbond sluiten: de betrouwbare gunstbewijzen aan David’ (Jes. 55:3). De Knecht des HEREN wordt aangeduid als een ‘verbond voor het volk’ (Jes. 42:6; 49:8).¹²

Via de Knecht sluit God een nieuw verbond met Israël.

Ezechiël signaleert dat Juda het verbond heeft verbroken, maar kondigt ook herstel aan van de relatie aan (Ezech. 16:56-63): 'Ik zal met u een eeuwig verbond sluiten' (vs. 60). De oorzaak van de ellende ligt in het menselijke hart. In 11:19 staat de toezegging: 'Ik zal hun één hart geven en een nieuwe geest in hun binnenste'. De zonden worden vergeven en is er verzoening (16:63). Het verbond wordt elders aangeduid als 'een verbond van vrede', waarin God veiligheid en zegen schenkt (34:25-31). Ook wordt opnieuw gesproken over 'een eeuwig verbond' (37:26).

Hoewel de benaming 'nieuw verbond' alleen in Jeremia 31 voorkomt, blijkt uit dit overzicht dat meer profeten een nieuwe heilsfase van verbondsherstel en vernieuwing aankondigden, elk met eigen woorden. Inhoudelijk is het van belang de boodschappen op elkaar te betrekken.

Het Nieuwe Testament

De tekst over het nieuwe verbond wordt in het Nieuwe Testament aangehaald. Wanneer Christus het Avondmaal instelt, neemt Hij de beker op en zegt: 'Deze drinkbeker is het nieuwe verbond in mijn bloed' (Luk. 22:20). Hiermee geeft Hij aan dat het door Jeremia voorzegde nieuwe verbond ingaat. We kunnen ook zeggen: het verbond gaat in bij de kruisiging van Christus, wanneer Hij Borg wordt van een beter verbond (Heb. 7:22,27). Het feit dat het Avondmaal juist tijdens het Pesachfeest plaatsvindt, toont ook dat hiermee het Mozaïsche verbond wordt vervuld. Jezus kwam immers niet om de wet en de profeten af te schaffen, maar om ze te vervullen, waarmee wordt bedoeld dat ze op een hoger plan worden gebracht en worden opgenomen in zijn messiaanse rijk (Mat. 5:17). Het feit dat Hij na de instelling van het Avondmaal zijn leven geeft, houdt in dat Hij het Paaslam is (vgl. 1 Kor. 5:7). Hij geeft de beker van het verbond aan de discipelen, waarbij het twaalfstal symbool staat voor de twaalf stammen van Israël (Mat. 19:28; Openb. 21:14). Het nieuwe verbond begint in Jeruzalem en betreft in eerste instantie de Joodse discipelen.

Dat met de instelling van het Avondmaal nog niet de volledige vervulling van het nieuwe verbond aanbreekt, blijkt ook uit de verwijzing dat deze maaltijd gehouden wordt 'totdat Hij komt' (1 Kor. 11:26), namelijk totdat het koninkrijk van God en het nieuwe verbond volledig gerealiseerd zullen worden.

Paulus verwerkt in 2 Korinthe 3 het nieuwe verbond en betreft dat op de gelovigen. In Jeremia 31:31 wordt geen werk van de Geest genoemd, maar Paulus betreft dit er wel bij en geeft aan dat de Geest in de harten van de gelovigen geschreven heeft. De apostel sluit hierin aan bij Ezechiël 36:26-27. Het nieuwe verbond is superieur aan het Mozaïsche verbond.

De meerwaarde van het nieuwe verbond komt ook aan de orde in Hebrreeën 8-10, waarbij uitvoerig uit de profetie van Jeremia wordt geciteerd (8:8-12). De nadruk ligt hier op het definitieve karakter van vergeving door het offer van Christus. Onder het oude verbond moest een priester steeds weer het aardse heiligdom binnengaan om daar offers te brengen. In het nieuwe verbond heeft Jezus, de hemelse hogepriester, eens voor altijd het offer van zijn leven gebracht tot vergeving van zonden.

Het is van belang dat ook in de nieuwtestamentische teksten het nieuwe verbond de opvolger is van het verbond aan de Sinaï, en niet direct van andere verbonden. Het verbond met Abraham is niet vervangen en blijft nog steeds gelden. Er blijft een band tussen God en het volk dat de gekomen Messias afwijst (Rom. 9:1-4; 11:1-2, 25-26). De genadegaven en de roeping van God zijn onberouwelijk; ze worden niet ongedaan gemaakt (11:29). Dit is in overeenstemming met de belofte in Jeremia dat het volk Israël altijd, zo lang de zon en de maan er zijn, een volk voor Gods aangezicht zal zijn (Jer. 31:35-37; 33:20-22). Die nieuwe bedeling is ook een uitvloeisel van de verbonden met Abraham en David, die vervuld worden in Jezus de Messias (vgl. Rom. 4; Gal. 3:13-18). De bedekking bij het lezen van het oude verbond (van de Sinaï) wordt door Christus weggenomen (2 Kor. 3:14). Mensen worden dienaren van het nieuwe verbond door de Geest die levend maakt (vs. 6).

Gelovigen uit de Joden en de heidenen

De bovenstaande nieuwtestamentische teksten betrekken het nieuwe verbond op de vroege kerk, bestaande uit gelovigen uit de Joden en uit de volken. Dat roept vragen op, omdat de teksten in Jeremia 31-33 direct verbonden zijn met de twaalf stammen, met het beloofde land en met Jeruzalem. De andere volken komen bij Jeremia niet ter sprake in de context van het nieuwe verbond. Hoe is het dan mogelijk dat anderen delen in de zegen voor Israël?

Zoals boven al naar voren kwam, blijft het verbond met Abraham intact. Van de

aanvang af is het de bedoeling geweest dat de volken in Abraham gezegend zouden worden (Gen. 12:3). Bij de profeet Jesaja staan duidelijke aanwijzingen dat er een nieuwe bedeling komt waarin gelovigen uit de volken mogen meedoen (Jes. 2:1-5; 56:3-8; 66:18-20). Het blijkt daar ook dat de Knecht van de Here een tweevoudige taak heeft: Hij is tot een verbond voor het volk Israël en tot een licht voor de volken gesteld (Jes. 42:6; 49:6-8). Later zegt Simeon dat het Kind in zijn armen is tot 'een licht om de volken te verlichten en om uw volk Israël te verheerlijken' (Luk. 2:32). Ook hier blijkt de dubbele opdracht voor de Messias. Wanneer Hij de komst van het nieuwe verbond realiseert, is het daarom mogelijk dat niet slechts Israël de zegeningen ervan ontvangt, maar dat ook de volken daarin delen.

In Jeremia 30-33 komt de kern naar voren, maar blijkbaar zijn er meer aspecten van het nieuwe verbond. Andere bijbelgedeelten en de latere vervulling mogen in de uitleg ervan betrokken worden, met name de belofte van een nieuwe geest door de werking van de Geest (Ezech. 36:26-27; Joël 2:28-32).

Paulus schrijft dat de christenen in Klein-Azië door Christus dicht bij God en zijn volk zijn gekomen. De muur die eens scheiding maakte tussen Joden en heidenen, is afgebroken. Hierdoor zijn de gelovigen uit de volken medeburgers van de heiligen en huisgenoten Gods geworden (Ef. 2:13-14, 19). Daarom is het problematisch om de kerk en het volk Israël al te scherp te onderscheiden en tegen elkaar uit te spelen.

Ook is van belang te beseffen in welke mate de gelovigen uit de volken delen in de zegeningen van het verbond met Abraham en van het nieuwe verbond. Paulus zegt in Galaten 3 dat de gelovigen 'gezegend' worden met Abraham (vs. 8, 9, 14).¹³ Dat is echter niet hetzelfde als volledig participeren in het verbond. Tot het verbond met Abraham behoren immers ook: besnijdenis, veel nakomelingen, bezit van het land Kanaän en koningen die geboren zullen worden (Gen. 15 en 17). Dit alles is niet van toepassing voor de gelovigen uit de volken. De kern van het verbond is dit echter wel en die luidt: 'Ik ben uw God, u bent mijn volk'. Zij die geloven in Jezus Christus mogen behoren tot het geestelijke nageslacht van Abraham. 'En als u van Christus bent, dan bent u Abrahams nageslacht en overeenkomstig de belofte erfgenamen' (Gal. 3:29).

Het Nieuwe Testament geeft niet aan dat de gelovigen uit de Joden deel hebben aan alle beloften die aan Abraham gedaan zijn. Zij delen wel in de grootste

voorrechten, maar bepaalde beloften behoren specifiek tot het nageslacht van Abraham en tot de messiaanse toekomst.

De apostelen bepalen in Handelingen 15 dat de besnijdenis niet nodig is voor de niet-Joden om te delen in het heil. Binnen de geestelijke eenheid van de gemeenten zijn er diverse verschillen.¹⁴ Bepaalde concrete, fysieke aspecten (land, stad, troon, tempel) blijven voorbehouden aan Israël. De gemeente van Christus ontvangt de zegeningen door de Middelaar (Bemiddelaar) en Hogepriester van het nieuwe verbond (Heb. 8:6; 9:11,14).

Vervulling in fasen

Jeremia spreekt over concrete zaken die in de periode daarna, ook in de tijd van het Nieuwe Testament en de latere geschiedenis van Israël en de christelijke gemeente, nog niet gerealiseerd zijn. De algehele vernieuwing en toewijding aan God zijn nog niet verwerkelijkt, ook niet na de uitstorting van de Geest (Hand. 2). We missen nu nog steeds de volmaaktheid en de volledige verbondszege. Wie meent dat deze zaken in de hemelse heerlijkheid tot vervulling zullen komen, heeft een probleem met de grote aandacht voor het land en voor Jeruzalem in de profetieën van Jeremia. In de voorzeggingen van het nieuwe verbond komen veel geopolitieke aspecten naar voren. De gelovige rest zal de stad en het land weer in bezit nemen.

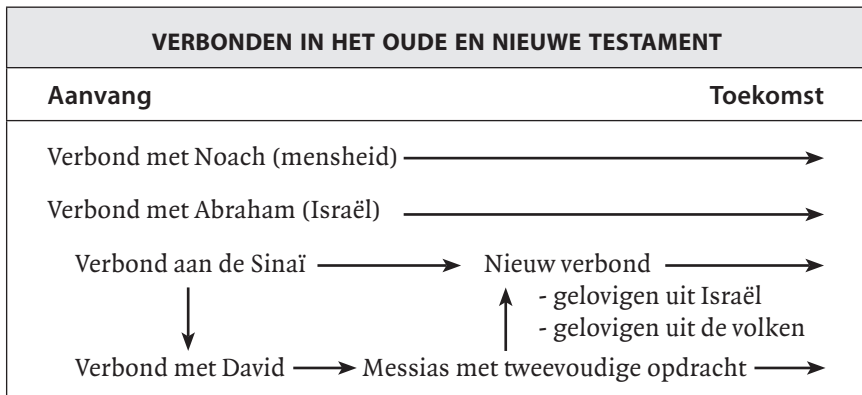
Met de komst van Jezus, volbracht in kruis en opstanding, is het messiaanse rijk in beginsel aangevangen, maar nog niet ten volle aangebroken. Paulus kenmerkt de huidige heilstijd als 'ten dele' in tegenstelling tot 'het volmaakte' dat nog komt (1 Kor. 13:9-10). Het Koninkrijk van God in de tijd na de opstanding van Christus kan het beste getypeerd worden met: al wel aanwezig, maar nog niet voltooid. Pas met de komst van Jezus in heerlijkheid zal ook het messiaanse rijk in volmaaktheid en heerlijkheid aanbreken. In deze tussentijd tussen opstanding en wederkomst ligt alle nadruk op de vergeving en Gods vernieuwend werk. Zij die bij Jezus Christus horen, krijgen deel aan het nieuwe verbond. De geopolitieke aspecten van dit verbond staan uit totdat het messiaanse rijk in volmaaktheid aanbreekt.

Paulus had veel verdriet over de verwerping van de Messias door zijn eigen volk. Hij ziet uit naar de toekomst wanneer na de verwerping de aanneming komt

(Rom. 11:15). Eens zal gans Israël zalig worden (11:26) en dan zullen ook de beloften van Jeremia verder in vervulling gaan.

In het bovenstaande is gekozen voor een heilshistorische benadering. Eerst komt het Oude Testament aan de orde, in alle concreetheid. Daarna is het nodig te zien hoe het Nieuwe Testament hiermee omgaat, en aspecten van de profetieën van Jeremia aanhaalt. Zoals vaak het geval is, gebruiken de schrijvers van het Nieuwe Testament teksten uit de Schriften om een nieuwe gebeurtenis te duiden en meermalen vindt een gedeeltelijke vervulling plaats. Het is echter niet juist om aan te nemen dat gebeurtenissen in de huidige heilstijd de laatste en finale vervulling zijn van profetische teksten en dat geldt ook Jeremia 31-33. Als men dat toch doet, leidt dat tot een gewrongen verklaring, waarbij een groot deel van de boodschap van Jeremia vergeestelijkt moet worden. Christus is niet gekomen om de wet en de profeten te ontbinden, maar om die te vervullen. Daartoe behoort ook dat Hij in zijn leven en sterven de eerder gedane beloften bekrachtigt (Rom. 15:8).

Het onderstaande schema maakt duidelijk dat er niet slechts twee verbonden zijn, een oud en een nieuw, maar dat er meer verbonden zijn. Gedeeltelijk bestaan ze naast elkaar.

NB: Dit overzicht is bedoeld om te laten zien welke verbonden van belang zijn bij de bepaling van de inhoud

van het nieuwe verbond. Tevens toont het schema de blijvende geldigheid van diverse verbonden. Daarbij zijn de onderlinge relaties tussen de verbonden niet alle aangegeven. Zo staat het nieuwe verbond ook in het verlengde van het verbond met Abraham, zonder dat het dit verbond vervangt. De mate waarin mensen delen in de zegen en het oordeel van de verbonden verschilt sterk in de loop van de geschiedenis.

Wanneer deze eenheid en verscheidenheid in het oog gehouden wordt, betekent dit dat ook bij de uitleg van profetieën over de toekomst van Israël gelet wordt op de verscheidenheid aan uitwerkingen. Een uitleg die zich beperkt tot het natuurlijke Israël of tot de christelijke kerk is te eenzijdig.

De kathedraal in Straatsburg heeft bij de zuidelijke ingang twee bijzondere beelden staan, uitbeeldingen van het joodse en christelijke geloof. Vrouw synagoge houdt het hoofd schuin omlaag, en haar ogen zijn bedekt met een blinddoek. In haar rechterhand houdt ze een driemaal geknakte lans met een nauwelijks zichtbare vlag. In haar linkerhand houdt ze - ondersteboven! - de twee wetstafels, op een manier dat ze bijna uit haar hand vallen. 'Vrouw kerk' daarentegen staat rechtop, met gekroond hoofd. Ze heeft een fiere blik. Met haar rechterhand omklemt ze het kruis waaromheen een fraai vaandel is gedrapeerd, de

kruisvaan. In haar linkerhand houdt ze een avondmaalsbeker vast.

Dit is een beeldende illustratie van de verhouding tussen jodendom en christendom zoals die in de middeleeuwen werd gezien. Een ziende kerk en een blinde synagoge.

IV SPECIALE KENMERKEN VAN PROFETIEËN

Voordat we enige concrete profetieën bezien, is het van belang enige kenmerken in het achterhoofd te houden.

Patroon van handelen

Profetieën doelen lang niet altijd op één concrete vervulling. Soms worden aspecten van de boodschap spoedig vervuld, terwijl andere aspecten later gerealiseerd worden. Dat blijkt in de eerder genoemde profetie van Ezechiël: de terugkeer uit de Babylonische ballingschap heeft plaatsgevonden, terwijl de slotverzen van hoofdstuk 37 over een latere periode gaan.

Met een bekend beeld kan gewezen worden op een berglandschap. De wandelaar ziet in de verte een bergmassief, waarbij het lijkt of de bergtoppen dicht bij elkaar liggen. Wie dichterbij komt, ziet dat ze verder uit elkaar liggen dan eerst gedacht. Hij die in de bergen aangekomen is, ziet ook de diepe dalen. Zo kunnen profetische boodschappen het bergmassief in de toekomst aanwijzen, terwijl latere lezers weten van bergtoppen die al achter hen liggen, en van andere toppen die nog moeten komen in de loop van de heilsgeschiedenis.

Bij dit beeld is het ook van belang te beseffen dat het niet gaat om losse bergtoppen, maar dat ze door het bergmassief verbonden zijn. Vaak bedoelen de profeten ook een samenhang tussen de gebeurtenissen.

Het verschijnsel dat gebeurtenissen die in verschillende tijden gerealiseerd zullen worden toch in één boodschap staan, noemt men ook wel ‘profetisch perspectief’ of ‘telescoped history’: geschiedenis die als door een telescoop dichtbij gehaald wordt.¹⁵

Meermalen is het mogelijk te spreken over een aanvankelijke en een uiteindelijke vervulling, of een gedeeltelijke en algehele vervulling. Bij deze benadering is er overlap mogelijk, en kunnen profetieën een patroon van handelen naar

voren brengen dat op diverse perioden betrekking heeft. In dit geval is er niet altijd een duidelijk onderscheid tussen ‘vervulde’ en ‘onvervulde’ profetieën.

Voorwaardelijke profetieën

Een deel van de oudtestamentische profetieën is nog niet vervuld. Afgezien van het standpunt dat de profeten zich vergist hebben, is het mogelijk bij de verklaring de beschrijvingen te vergeestelijken of de vervulling in de toekomst te verwachten. Het is echter ook van belang te beseffen dat de boodschappen van de profeten effect beogen bij de eerste hoorders en dat hun reactie de vervulling kan beïnvloeden. In dit opzicht is Jeremia 18:1-11 illustratief. Aan de hand van het beeld van de pot van de pottenbakker wordt duidelijk gemaakt dat bekering of ongehoorzaamheid van een volk van invloed zijn op de verdere gebeurtenissen. De eerste pot op de schijf kan mislukken, maar dan wordt een tweede pot gemaakt. Gods plannen worden volvoerd, maar de manier waarop is mede afhankelijk van de reactie van mensen. Jona kende dit principe (3:10-4:2). Ook de voorbede van Mozes en anderen kan leiden tot aanpassing van de uitvoering van de dreigingen (Ex. 32:30-34; Num. 14:11-20; Am. 7:1-6). De openheid naar de toekomst komt op andere plaatsen tot uiting in het woordje ‘misschien’: misschien zal het volk luisteren, waardoor de straf niet komt (Jer. 26:3; 36:3; Ezech. 12:3). In Jeremia 18:7-10 staat een duidelijk voorbeeld van de consequenties wanneer een volk zich bekeert.

De meeste profetieën hebben een voorwaardelijk karakter, de uitvoering van beloften en bedreigingen kan wijzigen of uitgesteld worden, maar uiteindelijk zal Gods grote doel bereikt worden. De schilderingen van een goede toekomst voor de gelovigen en van onheil voor de ongelovigen blijven van kracht.

Onvoorwaardelijke profetieën

Hoewel bij veel profetieën een voorwaardelijk aspect in acht genomen moet worden, zijn er ook zeer stellige en onvoorwaardelijke beloften. Dat geldt bijvoorbeeld voor de beloften van een talrijk nageslacht aan Abram en de toezegging van bezit van het land Kanaän (Gen. 15). Later blijken er ook voorwaardelijke kanten te zitten aan die beloften (Gen. 17; Deut. 28), maar als zodanig blijven de beloften gelden. De toezegging van een nationale bekering in de profetieën laat zien, dat God zelf ingrijpt, omdat de gehoorzaamheid van het volk tekortschiet.

Aangepast taalgebruik

De profeten spraken in het kader van hun eigen culturele en historische context. Daarom kunnen de profeten een volk uit hun eigen tijd noemen en daarover uitspraken doen die gelden als principes in een verre toekomst. Jesaja lijkt soms één volk uit te kiezen om iets te illustreren: in 25:10 is dat Moab, in 63:1 is dat Edom. Ook kan deze profeet het motief van de uittocht uit Egypte gebruiken om de toekomst met die woorden te schetsen (11:11-16; 40-55) of over een verhoogde weg spreken die bewandeld zal worden (35:8-10; 43:19).

Bedoelde Ezechiël letterlijk een nieuwe tempel in een Jeruzalem op een andere locatie (Ezech. 48:8), of bedient hij zich van voorstellingen uit die tijd om iets toekomstigs te schilderen dat eigenlijk de voorstellingen te boven gaat?¹⁶ Het is vaak moeilijk om scheiding te maken tussen ‘vorm’ en ‘inhoud’, tussen een letterlijke bedoeling en beeldspraak. Daarbij is het echter wel van belang bepaalde extremen te vermijden. Vooral apocalyptische literatuur met beeldtaal is moeilijk te interpreteren en niet alles kan letterlijk genomen worden. Dat blijkt bijvoorbeeld bij de tempelbeek die steeds groter wordt (Ezech. 47).

De aanpassing van het taalgebruik gaat echter niet zover dat slechts aards-nationale beelden gebruikt zijn voor een geestelijke werkelijkheid, want de profeten verkondigen beide.

Perfectum profeticum

In een profetie worden toekomstige zaken vaak voorgesteld als gerealiseerd. Hiervoor is de uitdrukking ‘perfectum profeticum’ gangbaar. Zo staat er in Jesaja 9:5 ‘een Kind is ons geboren, een Zoon is ons gegeven’, terwijl uit het verband blijkt dat dit nog niet gebeurd is. De profeet leeft zich in de toekomst in en ziet de boodschap al gerealiseerd. Dit onderstreept de zekerheid van de vervulling. Meermalen moet uit verband opgemaakt worden op welke tijd de profetie betrekking heeft.

V ENIGE TEKSTEN IN JESAJA ALS ILLUSTRATIE

De oudtestamentische profeten leveren in de eerste plaats commentaar op de praktijken van hun volksgenoten. In het boek Jesaja komt herhaaldelijk het ‘voorzeggingsbewijs’ naar voren. Het is kenmerkend voor de HERE dat Hij de toekomst voorzegt, terwijl de andere goden dat niet kunnen (41:23; 48:3-7). Rijke beloften klinken, terwijl die echter lang niet allemaal vervuld zijn in de tijd van de teruggekeerde ballingen. Hoe moeten we die beloften opvatten?

In Jesaja 2:1-4 is sprake van het laatste der dagen. De berg van het huis van de HERE zal boven alle heuvels verheven zijn. Is dat letterlijk of beeldspraak? In ieder geval zullen de volken komen door verlangen naar onderwijs. Dit wordt vaak in verband gebracht met het Pinksterfeest en de zending onder de heidenen. Het probleem met die uitleg is echter, dat het zendingsbevel de opdracht geeft wereldwijd het evangelie te verkondigen, terwijl hier staat dat de volken naar Jeruzalem zullen komen. De profetie spreekt verder over de wereldwijde vrede die zal aanbreken: de zwaarden worden omgesmeed tot ploegscharen. Dit toekomstbeeld is nog nooit gerealiseerd. De kanttekeningen van de Statenvertaling kiezen daarom voor een geestelijke uitleg: ‘dat alle volken die zich oprecht tot Christus bekeren met elkaar van één zin zullen zijn in het geloof ... en dat zij in liefde en enigheid met elkaar zullen leven’. De afgelopen eeuwen maken echter duidelijk dat dit geen realiteit is geworden. Daarom zien andere uitleggers hierin een profetie wat er met het Joodse volk zal gebeuren: het zal in de toekomst een bijzondere rol vervullen in Gods heilsplan en tot zegen zijn van de volken op aarde.

De Messiasbelijdende Jood David Baron, overleden in 1926, stelt op grond van de profetieën dat het de taak van de kerk is om de wereld het evangelie te verkondigen, zodat er individuele personen uit de volken toegebracht worden tot de kudde. Het is volgens hem gereserveerd voor het herstelde en bekeerde volk Israël om de andere volken tot kennis van hun glorierijke Messias en Koning te brengen en om universele zegen aan de wereld te geven (Jes. 2 en Zach. 14).¹⁷

In Jesaja 11:1-10 kondigt de profeet een Twijgje (Spruit) aan uit de afgehouwen stronk van Isaï. Deze nakomeling zal toegerust worden met de Geest en ook recht spreken. Wij weten dat Jezus, de Zoon van David, de Geest bij de Jordaan ontving. Hiermee is de profetie gedeeltelijk vervuld. De Beloofde zal vonnissen, en daarbij de armen recht doen. Ook zal Hij de aarde slaan met de roede van zijn mond en de goddelozen doden. Dit is nog niet gebeurd, maar is een taak die in de toekomst uitgevoerd zal worden. Ook zullen allerlei elkaar vijandige dieren dan in vrede met elkaar leven. De aarde zal vol worden van de kennis van de HERE, zoals het water de bodem van de zee bedekt. Het is mogelijk hier te denken aan de eeuwigheid, maar dat ligt niet zo voor de hand bij het volgende vers: de volken zullen vragen naar de Wortel van Isaï. Er is dus het verlangen van de volken om bij Hem te horen. Dit lijkt meer op het optrekken naar Jeruzalem, zoals in Jesaja 2 en andere teksten.

In Jesaja 65 denken velen bij 'Ik schep een nieuwe hemel en een nieuwe aarde' (vs. 17) aan het aanbreken van de eeuwigheid. Toch heeft Jeruzalem daarin een belangrijke plaats (vs. 18). Gehuil en geschreeuw ontbreken, maar blijkbaar is de dood nog niet geheel overwonnen, want mensen kunnen op honderdjarige leeftijd nog sterven (vs. 19-20). De bewoners bouwen huizen, planten wijngaarden en eten de vrucht daarvan. Tevens worden er kinderen geboren. Ook is er sprake van dieren die in vrede met elkaar leven, waarmee duidelijk wordt dat de vloek uit Genesis 3 opgeheven wordt. Toch blijft het oordeel over de slang: zijn voedsel zal stof zijn. Een dergelijke profetie doet de vraag rijzen of in beperkte beelden de eeuwigheid geschilderd wordt, of dat een goede, maar nog niet volmaakte toekomst bedoeld is? Opvallend is dat in Jesaja 25:8 en 26:19 wel duidelijk gesproken wordt over de overwinning van de dood, terwijl die situatie in Jesaja 65 nog niet aangebroken is.

VI ENIGE TEKSTEN IN ZACHARIA ALS ILLUSTRATIE

Zacharia leefde in de tijd van de herbouw van de tempel, na de terugkeer uit de ballingschap. In hoofdstuk 8 staan grote beloften voor Jeruzalem: de HERE zal weer wonen in het midden van Jeruzalem, de pleinen zullen gevuld worden met oude en jonge mensen (vs. 3-4). Het slot van het hoofdstuk geeft aan dat volken zullen komen naar Jeruzalem om de HERE te zoeken. Tien mannen uit alle talen van de volken zullen de mantel van een Joodse man vastgrijpen, en zeggen: 'Wij gaan met u mee, want wij hebben gehoord dat God met u is' (vs. 22-23).¹⁸ In Zacharia 12 blijkt dat allerlei volken Jeruzalem zullen bedreigen, maar God zal dan redding schenken. Tevens zal Hij over het huis van David en over de inwoners van Jeruzalem de Geest van genade en gebeden uitstorten. Het effect is dat zij 'Mij aanschouwen die zij doorstoken hebben'. Er komt een grote rouwklacht, waarbij allerlei groepen afzonderlijk hun verdriet tonen (vs. 9-14). Er komt dan vergeving voor de bedreven zonden, want er wordt een bron geopend voor het huis van David en voor de inwoners van Jeruzalem, tegen de zonde en tegen de onreinheid (13:1).

Calvijn merkt hierbij op dat slechts het berouw van de gelovigen beschreven wordt, omdat van het gehele volk maar weinigen tot God waren bekeerd. De weinigen die berouw hadden, beschouwde God als het gehele geslacht van Abraham. De vervulling van deze belofte vindt plaats door het Pinksterfeest en het zendingswerk van de apostelen. Calvijn richt de aandacht op de kerk uit gelovig geworden Joden en heidenen. Hij beperkt de onmiskenbaar nationale bekering in 12:10-14 tot enkelingen en verbreedt die daarna tot de kerk uit alle volken.¹⁹

In hoofdstuk 14 beschrijft Zacharia dat de volken Jeruzalem innemen, maar dan grijpt de HERE in. Hij zal komen op de Olijfberg en deze zal splijten, zodat er een dal met een vluchtroute ontstaat. Dan zal er levend water stromen uit Jeruzalem en JHWH zal Koning zijn over de gehele aarde. Jeruzalem zal een bijzondere positie krijgen en de inwoners ervan zullen onbezorgd wo-

nen. De overgeblevenen van de vijandige volken zullen van jaar tot jaar naar Jeruzalem gaan om daar het Loofhuttenfeest te vieren. De volken die niet meedoen, krijgen voor straf geen regen, zodat er hongersnood ontstaat. Als de Egyptenaren niet komen, omdat zij vanwege de Nijl toch niet afhankelijk zijn van regen, krijgen zij een speciale plaag. Alles loopt uit op heiligheid voor de HERE.

Wanneer wij bovengenoemde vier benaderingen toepassen op deze profetieën, wordt duidelijk dat deze woorden niet in de tijd van Zacharia of korte tijd daarna gerealiseerd zijn.²⁰ De eerste benadering voldoet niet. Hoe zit het met de tweede, de geestelijk-typologische? Volgens Calvijn wil Zacharia de kerk tot aan het einde van de tijd bemoedigen. Het staan op de Olijfberg betreft een figuurlijke uitdrukking en een verpersoonlijking. 'Om nu onze ruwheid te hulp te komen' voegt de profeet er dit voorbeeld aan toe. Omdat de profeet 'niet zonder beeldspraak de grote macht van God kon prijzen, die de zaak vereiste', past hij zich aan 'bij het begrip van het vlees'.

Calvijn wijst hier de zinnebeeldige verklaring af die meent dat hier Christus' hemelvaart bedoeld is; het splijten van de berg wordt dan zo opgevat dat de apostelen de wereld kunnen intrekken om alle volken te overwinnen. De profetie over het Loofhuttenfeest laat zien dat God sommigen zal uitroeien, en sommigen waarlijk zal verootmoedigen. Voor wie naar de tijd van vervulling vraagt antwoordt Calvijn 'dat de profeten, wanneer zij de bekering van de volken voorzeggen, gewoon zijn in het algemeen te spreken, doch dat dit een wat overdreven manier van spreken is; en toch ligt er niets ongerijmds in deze overdrijving, want het was beslist een bewonderenswaardig werk van God, dat er zich uit de volken bij menigten aan God onderwierpen'. Wanneer Zacharia het opgaan van jaar tot jaar noemt, spreekt hij in overeenstemming met het bevattingsvermogen van het volk, op een schaduwwachtige wijze.

Volgens vers 17 zal de Naam van de ware God over de gehele wereld worden geëerd. Met deze woorden wordt de wettige dienst van God aangeduid, want na de komst van Christus is het niet meer nodig op te gaan naar Jeruzalem (Joh. 4:21). Maar de profeten spreken in overeenstemming met de toestand in hun eigen tijd en zij beschrijven de geestelijke dienst van God altijd in de figuurlijke taal van de Wet. Daarom betekent het opgaan naar Jeruzalem hetzelfde als de ware godsdienst aannemen, aldus Calvijn.

De kanttekeningen van de Statenvertaling beginnen met een historische duiding: de inname van Jeruzalem kan duiden op de verovering door Antiochus IV in de tweede eeuw voor Christus of op die door Vespasianus en Titus in 70 na Christus. De mogelijkheid van een eschatologische duiding wordt ook opengelaten; in dat geval is de Antichrist met diens wrede vervolgingen bedoeld. Het vierde vers, waar sprake is van Gods voeten op de Olijfberg, wordt betrokken op de hemelvaart van Christus. Het splijten van de berg ziet op het geestelijke Jeruzalem. Na de komst van Christus worden alle hindernissen weggenomen die de heidenen de toegang tot Christus en zijn kerk kunnen belemmeren.

De vlucht door de vallei betekent in positieve zin 'haastig toelopen' van de uitverkorenen, of negatief: de goddeloze joden die wegvluchten en ruimte maken voor het aankomende volk van God.

In vers 16 worden de 'overgeblevenen van alle heidenen' verklaard als de uitverkorenen, die tot de ware kennis Gods zullen gebracht worden.

De kanttekenaren hebben hier ten opzichte van de kerk en de Joden dezelfde houding als Calvijn. Er zijn geen aparte beloften meer voor het Joodse volk. In vergelijking met Calvijn is er een minder consequente uitleg en verschuift het perspectief enige malen.

W. à Brakel, die boven reeds genoemd is, geeft in het derde deel van zijn *Redelijke Godsdienst* een uitgebreid overzicht van de kerk in het Oude en Nieuwe Testament. Hij is ervan overtuigd dat het Joodse volk nog eens tot bekering zal komen. Het woord 'Israël' wordt in het Nieuwe Testament nooit gebruikt voor de gelovigen in het algemeen, maar duidt altijd op de Joodse natie.²¹ Brakel voert talrijke bewijzen aan voor de aparte positie van het Joodse volk: Romeinen 11 spreekt over hun toekomstige bekering en 2 Korinthe 3 gaat over het wegnemen van de bedekking. Op grond van deze en andere teksten (Matt. 23:38-39, Jes. 61:1-6, Jer. 31:31-40 en Hos. 3:4-5) verwacht Brakel een toekomstige bekering van het Joodse volk. Ook is hij van mening dat ze zullen terugkeren naar hun land, 'dat zij eene republiek op zich zelve zullen zijn onder de allerwijste, goedaardigste en heerlijkste regeering; dat Kanaän uitnemend vruchtbaar zal zijn, en de inwoners uitstekend godzalig zullen leven, en dat zij zullen uitmaken een gedeelte van den heerlijken staat der kerk van de duizend jaren, welke Openb. 20 voorzegt is.'²² Brakel haalt hiervoor nog

allerlei teksten aan, o.a. Zacharia 12:6-8 en 14:10-11 en merkt op dat Jeruzalem na de Babylonische ballingschap nooit zo geweest is en in zijn tijd verwoest en verbannen is. Daarom passen die teksten niet op de terugkeer uit Babel maar op een tijd die nog komen zal.

Vervolgens bespreekt hij de uitvlucht dat alle genoemde plaatsen spreken over de heerlijke staat van de kerk in het Nieuwe Testament en dat al die uitdrukkingen van geestelijke zaken verstaan moeten worden en niet van de bekering der Joden en van hun herstel in Kanaän. Zijn antwoord is heel kort: 'Dat wordt gezegd, maar niet bewezen'. Bij alle teksten is aangetoond 'dat ze spreken van Israël, en wat hun wedervaren zou, en naar ziel en ook naar lichaam'.²³

Met deze stellingname neemt Brakel afstand van een belangrijk uitgangspunt van Calvijn en de kanttekenaren op Zacharia. Wanneer de beloften in Zacharia 12 en 14 betrekking hebben op het Joodse volk, moet dat nog vervuld worden. Brakel kiest voor de eschatologische uitleg. Daarmee gaat hij van het tweede hoofdstandpunt naar het derde.

Joodse graven op de Olijfberg. Velen wilden hier begraven worden op grond van de toekomstverwachting in Zacharia 14:4.

De bovengenoemde Messiasbelijdende Jood David Baron heeft een uitvoerige verklaring van het boek Zacharia geschreven in jaren 1907-1918.²⁴ Hij begint

de verklaring van hoofdstuk 14 met de opmerking dat wellicht nergens de tegenstrijdigheden van de allegoriserende uitleggers zo duidelijk tot uiting komen als in de laatste hoofdstukken. Zo leggen velen de voorzeggingen over het slaan van de Messias (12:10) en het slaan van de herder en het verstrooien van de kudde (13:7) letterlijk uit. Maar wanneer de profeet spreekt over zaken die tot nu toe niet in de geschiedenis te vinden zijn, moeten de woorden, hoe bepaald en concreet ze ook zijn, vergeestelijkt worden. Voor Baron slaan de hoofdstukken 12-14 op de toekomst. Hij verwacht een herstel van de Joden in een situatie van ongelof. Vermoedelijk zal een Joodse staat worden gevormd en zal het Joodse volk trouw zweren aan een valse Messias. In een tijd van grote nood zal God zijn Geest uitstorten. Vele veranderingen zullen plaatsvinden. Jeruzalem zal het centrum van de wereld worden en de volken zullen naar deze stad komen om het Loofhuttenfeest te vieren.

Nog even terug naar de geestelijk-typologische verklaring. Deze uitleg heeft duidelijke waarde in de relatie tussen de oudtestamentische beloften en de christelijke kerk, maar het is dan wel van belang hoe de lijnen getrokken worden. Het lijkt mij dat de tweede en derde hoofdenadering naast elkaar kunnen bestaan, terwijl er problemen komen als de tweede de derde verdringt.

Voor Calvijn is het een centraal gegeven dat de profeet zich slechts in de taal van zijn tijd kon uitdrukken en daarin aansloot bij het begrip van zijn tijdgenoten. Maar waarom eigenlijk? Waarom kon Zacharia niet spreken over een wereldwijde verering van de God van Israël, ieder in zijn eigen land? Waarom kon hij geen veelheid aan steden noemen, maar noemde hij alleen Jeruzalem? Waarom was het niet mogelijk over geestelijke zegeningen te spreken zonder Gods neerdalings op de Olijfberg? De vraag rijst of deze accommodatietheorie toch niet teveel rust op een vooropgezet idee over het geestelijk karakter van het Koninkrijk Gods.²⁵ In ieder geval is de veronderstelde aanpassing van de profeet aan zijn tijdgenoten een sterk complicerende factor voor een latere, nieuwtestamentische gemeente die moet zoeken naar de eigenlijke betekenis. Zijn wij beter in staat dan de tijdgenoten de eigenlijke bedoeling te achterhalen?

VII DE JOODSE BENADERING

Hoe zijn deze en soortgelijke teksten binnen het Jodendom opgevat? Het intertestamentaire Jodendom kende vijf gemeenschappelijke pijlers: het monotheïsme, de wet, het verbond, de tempel en het land.²⁶ In de toekomstverwachting gaat men uit van het wonen van Israël in het eigen land. Ook de Qumrangemeenschap beschouwde het land als Gods eigendom. Hoe onrein men het ook vond, in de visie van de gemeenschap was de situatie in het land niet hopeloos, omdat er een ‘rest’ over was om verzoening te doen (de groep in Qumran zelf). In de eschatologische eindstrijd heeft het land Israël een centrale plaats.

Het Schriftgeleerde Jodendom heeft soortgelijke verwachtingen. De band tussen Israël en het land is niet een toevallige, maar maakt deel uit van Gods plan met het volk. De keuze van God voor Israël, de tempel en het land is volgens de Schriftgeleerden een bewuste keuze geweest, die zelfs teruggaat tot vóór de schepping. Een indicatie van het belang van het land is het gegeven dat een derde van de omvang van de Misjna (geschreven rond 200 na Chr.) handelt over wetten met betrekking tot het land. Vooral in rabbijnse kringen, maar ook daarbuiten, werd drie keer per dag het zogenaamde Achttiengebed gebeden. Daarin staat: ‘Wees genadig, o Heer onze God, over Israël uw volk en over Jeruzalem uw stad en over uw tempel en uw woonplaats en over het koninkrijk van het huis van David ... Aanvaard ons, o Heer onze God, en woon in Sion; dat uw dienaren U mogen dienen in Jeruzalem ... Schenk uw vrede aan Israël uw volk en aan uw stad ... en zegen ons’. De tempel, Jeruzalem en het land zijn thema’s die bij herhaling terugkeren in de liturgie. Ook na het jaar 70, toen stad en tempel verwoest werden, is de gerichtheid van de Joden op Jeruzalem en de tempel binnen het Jodendom blijven bestaan. Gebeden bevatten steeds een pleidooi voor de terugkeer naar Jeruzalem en het land. De grote feesten eindigden altijd met een bevestiging van verdriet over wat verloren ging en een uitdrukking van hoop, dat het eens zou worden hersteld. Het Pascha en de Grote Verzoendag eindigden met de woorden ‘Volgend jaar in Jeruzalem’. Tijdens de lange perioden van vervolging stierf in

het hart van het Joodse volk nooit de hoop eens naar het land van hun vaders terug te kunnen keren.²⁷ Na de verschrikkingen van de Tweede Wereldoorlog werd in 1948 de staat Israël gesticht en velen zien hierin een vervulling van de genoemde gebeden. Reeds in de vroegste rabbijnse overleveringen is er een onderscheid tussen een messiaans koninkrijk op aarde, 'de dagen van de Messias', en daarna een eeuwig leven op de nieuwe aarde, 'de toekomstige wereld'. Volgens rabbi Akiba verwijzen de profetieën naar de uiteindelijke toekomst, maar de meeste rabbijnen menen dat die verwijzen naar de dagen van de Messias. In de derde eeuw formuleerde rabbi Jochanan dit als volgt: 'Al de profeten profeteerden alleen in relatie tot de messiaanse tijd. Wat de toekomstige wereld betreft, het oog heeft niet gezien, o Heer, behalve U, wat Hij heeft bereid voor hem die op Hem wacht'.²⁸

Het officiële Jodendom wijst een vervulling van de messiaanse profetieën in Jezus van Nazareth af. Ter illustratie daarvan kan gewezen worden op de geschriften van Pinchas Lapide. Deze Joodse geleerde heeft zich intensief bezig gehouden met de joods-christelijke dialoog. Hij meent dat de ongeveer zestig teksten die het Nieuwe Testament betreft op het leven en sterven van Jezus in het niet verzinken wanneer men die vergelijkt met de wezenlijke voorzeggingen van Israëls profeten die bij de komst van de Messias in vervulling moeten gaan. Volgens Lapide is de vervulling van onder andere de volgende voorzeggingen nog geen feit:

- a. De bekering van alle heidenen. Tien mannen uit de volken zullen de slip van een Joodse man grijpen (Zach. 8:23).
- b. De bedevaart van alle volken naar Jeruzalem, zoals het jaarlijkse Loofhuttenfeest (Zach. 14:16).
- c. Het einde van alle afgodendienst (Zach. 13:2).
- d. Gods zichtbare heerschappij over de hele wereld (Zach. 14:9).
- e. Het einde van alle proselitisme, omdat het niet meer nodig is anderen te leren (Jer. 31:34).
- f. De eendracht van alle gelovigen (Zef. 3:9).
- g. Jeruzalem wordt het middelpunt van de volken (Jes. 2:2-3).
- h. Er zal een drievoudig verbond zijn tussen Israël en zijn buurvölker Egypte en Assur (Jes. 19:24-25).

- i. De dieren zullen niet langer gekweld worden (Hos. 2:17).
- j. De hereniging van Israël onder God (Ezech. 37:21-28).
- k. Het messiaanse vrederijk (Jes. 11:6-9).²⁹

Zulke teksten kunnen in de christelijke uitleg betrokken worden op de verspreiding van het Evangelie over de gehele wereld, maar Lapide stelt dat zolang de bovengenoemde elf profetische toekomstbeloften niet dichterbij een vervulling op het openlijke wereldtoneel en op waarneembare wijze komen, het voor een Toragetrouwe Jood onmogelijk is te geloven dat het messiaanse tijdperk reeds is aangebroken.

Er zijn veel stromingen in het Jodendom en ook over de betekenis van de stichting van de staat Israël in 1948 wordt verschillend gedacht. Naast velen die deze gebeurtenis als een (voorlopige) vervulling van profetieën beschouwen, zijn er ook die menen dat deze staat een vooruitgrijpen is op wat de Messias in de toekomst zal realiseren.³⁰ Bij zulke verschillen in duiding is het echter nog steeds gemeenschappelijk dat de beloften concreet opgevat worden.

VIII MESSIASBELIJDENDE JODEN

Het is mogelijk de opvattingen van Lapide af te doen met de opmerking, dat hij niet in Jezus als de Messias gelooft. Daarmee doen we echter een deel van zijn argumenten geen recht. Deze tegenwerping kunnen we in ieder geval niet maken bij Isaac da Costa (1798-1860). Deze ‘Messiasbelijdende Jood’³¹ neemt ten aanzien van de profetieën in wezen dezelfde positie in als Lapide. In zijn *Bijbellezingen* zegt hij: ‘Voorts moeten al de beloften, die God gegeven heeft ten opzichte van David en zijn koninkrijk, nog vervuld worden. En nu mogen de volken Davids troon en kroon vergeten, als in het stof versmeten, en er zich niet meer over bekommeren, doch wij, Joden, kunnen dit nooit. Wij kunnen niet ophouden de oprichting van de vervallen hut van David te verwachten, Amos 9:11. De volken hebben ons uitgekleded en ons alles ontnomen, maar de belofte van God kunnen zij ons niet ontnemen. Het geslacht van David is onzichtbaar geworden, maar daarom bestaat het nog, en het bewijs dat het bestaat is de profetie dat het afzonderlijk weder zal optreden, Zach. 12:12. Hetzelfde geldt de tien stammen, Ezech. 37:19-22.’³²

Naar aanleiding van Jesaja 40 merkt hij op: ‘Velen willen enkel van het geestelijk Israel, van de kerk uit de volken weten, doch heeft de Christelijke kerk ooit de oordeelen, welke over Israel zijn uitgesproken op zichzelf toegepast? En zoo neen, laat het dan ook Israel zijne kroon laten. De belofte des Evangelies aan Israel is Israel niet ontnomen, om haar alleen aan de heidenen te geven; neen, de belofte aan Israel is de blijvende grond van de aanneming der heidenen. Israel blijft de wortel; de gemeenten uit de volken zijn niet anders dan takken, op dien wortel geënt. Al de beloften zijn geschied aan Israel, en al de gemeenten zijn gezien en begrepen in Israel. Het ingaan van de volheid der heidenen, en de terugkeer van Israel met den wederopbouw der verwoeste steden worden daarom gedurig naast elkander geplaatst. Als Israel bekeerd wordt, zal de geheele wereld overstort worden met het licht des Evangelies. Ja, in de belofte aan Israel

zijn al de beloften aan de volken begrepen. Israel behoudt dus het erfrecht, en dat niet ten nadeele maar ten voordeele der volken.³³

Even verder stelt hij ‘Doch daarom handelen dan ook die uitleggers niet eerlijk, die het lijden van Christus *letterlijk* en zijne heerlijkheid *geestelijk* geprofeteerd achten. Wij verwachten billijk, gelijk van de profetieën van het lijden, zoo ook van die der heerlijkheid, een *letterlijke* vervulling.’³⁴

Soortgelijke uitspraken kunnen ook geciteerd worden van geestverwanten in de kring van het Reveil. Het is ook mogelijk hedendaagse Messiasbelijdende Joden te noemen, maar voor velen zal het meer bewijskracht hebben Schriftuitleggers te noemen die leefden vóór de opkomst van het Zionisme en vóór de stichting van de staat Israël.

A. Capadose verzorgde in 1851 een schriftelijke uitgave van toespraken op de bidstonden van de Vrienden van Israël.³⁵ Hij stelt in het Voorwoord dat de Vrienden van Israël van de letterlijke verklaring van de Schrift overtuigd zijn. Zij hebben over het algemeen veel waardering voor de kanttekeningen van de Statenvertaling. ‘Maar ten opzichte van de Profetieën over Israël en over het geheel van de Eschatologie of de leer van de laatste dingen, dus van de onvervulde profetieën, een jammerlijk dwaalpad zijn ingeslagen’. Dit is gebeurd door ‘van de koninklijke weg van de letterlijke Schriftverklaring af te wijken en een bloot geestelijke toepassing op de Christelijke Kerk aan te nemen’. Capadose waarschuwt wel een klip te vermijden, een wijze van verklaring die in te kleine bijzonderheden en details zich verdiept, waardoor zij de zaak die zij verdedigden, soms meer kwaad dan goed hebben gedaan. Er zal wel een duizendjarig rijk komen, maar er zijn nog vele duistere punten waarover nog geen genoegzaam licht is opgegaan.³⁶

Meer recente studie over de uitleg van oudtestamentische profetieën is aanwezig in het werk van Charles L. Feinberg³⁷ en Lance Lambert.³⁸

Het is duidelijk dat hier ook dieperliggende vragen over de verhouding tussen de gelovigen uit Israël en de volken in het geding zijn,³⁹ waarbij het zicht op het nieuwe verbond van groot belang is. De Messiasbelijdende Jood Baruch Maoz schrijft: ‘Het Abrahamitische verbond is niet opgeheven door het Mozaïsche;... Ook

het nieuwe verbond in Christus is gegeven ter versterking van het verbond met Abraham'. Het nieuwe verbond is één van de vele genadegeschenken die God aan Israël beloofd heeft. 'Alleen zijn de volken nu uitgenodigd dat geschenk met Israël te delen'. Volgens Maoz blijft het verbond met Abraham, terwijl het Mozaïsche verbond zijn te voren bedoelde eindpunt bereikt bij Gods glorievolle Zoon, Israëls beloofde Messias. 'Niet het Oude Testament is vervuld, maar het verbond met Mozes. God werkt nog steeds aan de verwezenlijking van het Abrahamitische verbond. ... Het Mozaïsche verbond is vervangen door het nieuwe. Het verbond met David en het nieuwe verbond zoals dat nu geldt, zijn in afwachting van hun vervulling'. Op grond van de gegeven beloften zal Israël in Christus gaan geloven. 'Ze zullen hun verlosser aanvaarden in geloof en berouw. ... Hij zal een keer in hun lot brengen, hun land herstellen, hun regering zegenen en met Israël zijn als nooit te voren. Israël zal de volken tot een zegen zijn en wereldwijd het ontzag en de liefde voor God doen toenemen'.⁴⁰

Isaac da Costa

IX HET NIEUWE TESTAMENT

In deze paragraaf komen summier enige teksten naar voren die van belang zijn voor ons onderwerp.⁴¹ Volgens de lofzang van Maria (Luk. 1:55), de lofzang van Zacharias (Luk. 1:73), Petrus op de Pinksterdag (Hand. 2:39), en de apostel Paulus (Rom. 9:4; 11:12, 15, 29) blijft het verbond met Abraham van kracht. De komst van de Messias is volgens Simeon tot openbaring voor de volken en tot heerlijkheid van het volk Israël (Luk. 2:32).

Het nieuwe verbond wordt door Jezus genoemd bij de inzetting van de bijzonder maaltijd die Hij aanrichtte tijdens het Pascha, het heilig avondmaal (Luk. 22:20; 1 Kor. 11:25). Het is opmerkelijk dat de Heiland juist in dit verband aangeeft dat Hij niet meer van het Pascha en de wijn zal drinken, totdat Hij dat opnieuw doen zal in het Koninkrijk van God (Luk. 22:16-18). Tijdens de maaltijd beschikt Hij het Koninkrijk aan de discipelen en geeft Hij de belofte dat zij op tronen zullen zitten om de twaalf stammen van Israël te besturen (22:29-30). Dit alles wijst op een toekomstige heerlijke positie van Israël, juist in het kader van het nieuwe verbond.

De apostel Paulus spreekt in de brief aan de Romeinen over de verharding van Israel, en ook over de toorn van God, maar in de strafuitoefening verbreekt Hij de speciale relatie niet. Daarom gaat Paulus er bij de ongelovige Israëlieten nog steeds van uit dat zij deel hebben aan 'de aanneming tot zonen, de heerlijkheid, de verbonden, de wetgeving, de eredienst en de beloften' (Rom. 9:4). Omdat een groot deel van Israël ongelovig is, gaat het evangelie naar de volken. Toch heeft God zijn volk niet verstoten (11:1-2). De ongelovige Joden zijn naar het evangelie vijanden, maar naar de verkiezing geliefden omwille van de vaderen, want de genadegaven en de roeping van God zijn onberouwelijk (11:28-29). Daarom mag in de toekomst hun bekering verwacht worden (11:26, 32). Hieruit blijkt dat er een blijvende relatie met Israël is, ook al gaat het evangelie naar de volken (zie ook Jes. 42:6).

Veel profetieën spreken in één adem een boodschap over uiterlijke en innerlijke zaken, bijvoorbeeld over de besnijdenis van het hart en over de terugkeer naar het land of het verdrijven van de vijanden. In de tijd van het Nieuwe Testament lag de nadruk bij de geestelijke leiders op de uiterlijke wetsgehoorzaamheid. In die context is het noodzakelijk dat de innerlijke beleving benadrukt wordt. Dit zal een belangrijke reden zijn waarom het Nieuwe Testament minder nadruk legt op de uiterlijke of nationale kant van de profetieën. De zondesschuld en de verzoening door Christus staan centraal. Het Nieuwe Testament zwijgt echter beslist niet over de vervulling van profetieën in een aards-concrete zin. Met name de lofzangen van Maria en Zacharias spreken concreet over bevrijding van vijanden. In Mattheüs 23:37-39 staat: 'Uw huis wordt u woest gelaten (...) totdat u zeggen zult: Gezegend is Hij, die komt in de Naam van de Here!' Er zal dan een blijde welkomstroep weerklinken (vgl. eerder, in 21:1-11: Hosanna). Volgens het woord van Lukas 21:24 zal Jeruzalem vertreden worden door de heidenen totdat de tijden der heidenen vervuld zullen zijn, dus wanneer Israël weer zeggenschap krijgt over deze stad. In Handelingen 1:6 vragen de discipelen naar het Koninkrijk dat aan Israël opgericht zal worden. Dit is geen verkeerde vraag, zoals uit het antwoord blijkt. Het onderwijs van Christus (1:3) heeft juist deze vraag opgeroepen.

Zo zijn er meer teksten te noemen die spreken over een zichtbaar koninkrijk, bijvoorbeeld Mattheüs 4:8-9 (indirect); 19:28; Markus 14:25; Handelingen 3:19-21 en Openbaring 20:1-10.

Het blijft waar, dat het Nieuwe Testament hier niet veel nadruk op legt, waarbij de voornaamste reden de correctie op de gangbare voorstellingen zal zijn. Ten tweede kan erop gewezen worden, dat het Nieuwe Testament voortbouwt op het Oude Testament. Tal van zaken behoeven daarom niet expliciet aan de orde te komen, want die stonden al in de Schriften en behoorden reeds tot de geloofszaken van de eerste Joodse christenen. Wij mogen continuïteit aannemen, tenzij anders is aangegeven.⁴² Ten derde is het zo, dat wij gemakkelijker kunnen 'vergeestelijken' dan de Joden. Wij kunnen (onder Griekse invloed?) gemakkelijker dan zij teksten ontdoen van hun aards-concrete gestalte. Dit is iets waar de Messiasbelijdende Joden ons steeds weer op wijzen. Dat houdt in, dat we er voortdurend attent op moeten zijn of een geestelijke duiding van een

oudtestamentische tekst de enige duiding is, of dat deze een bepaalde, concrete toespitsing is die de andere onverlet laat.

In het Nieuwe Testament wordt duidelijk dat het heil naar de volken gaat. Ook zij mogen delen in Gods zegeningen door Jezus Christus (Mat. 28:19). Paulus werkt dit uit in Efeze 2:12-18. De gelovigen uit de heidenen waren vroeger uitgesloten van het burgerschap van Israël en vreemd aan de verbonden van de belofte. Door het bloed van Christus is die situatie gewijzigd en is er nu voor de gelovigen uit de Joden en uit de heidenen toegang tot de Vader. Zij die eerst vreemdelingen waren en bijwoners zijn nu medeburgers van de heiligen en huisgenoten Gods geworden. Het woordje 'mede' keert terug in de uitdrukkingen 'mede-erfgenamen, medeleden en medegenoten van de belofte in Christus Jezus' (Ef. 3:6). Dergelijke uitdrukkingen geven aan dat er geen vervanging is, maar een delen in de voorrechten.

Christus is een dienaar van de besnijdenis geworden, om de beloften aan de vaders te bevestigen, waartoe ook behoort dat de heidenen God ter wille van zijn ontferming gaan verheerlijken (Rom. 15:8-9).

In het boek Openbaring blijft de relatie met Israël van kracht, zodat er 144.000 verzegelden zijn uit de twaalf stammen, maar ook is er een schare uit alle volken (Openb. 7). Het nieuwe Jeruzalem draagt de namen van de twaalf stammen, en daar komen de namen van de twaalf apostelen (overigens ook allen Joden) bij (Openb. 21:12-14).

Wat heeft dit voor consequenties voor het lezen van de profetieën? Er zijn veel aanwijzingen dat de beloften in het Oude Testament vooral Israël gelden, waarbij ook het land en de stad Jeruzalem (Sion) betrokken zijn. De profeten bedoelen geen geestelijke werkelijkheid onafhankelijk van een aardse en concrete realisatie. Zij bedoelen echter evenmin een louter uiterlijk herstel van verhoudingen, want de innerlijke vernieuwing van het hart is essentieel. Jesaja en anderen kondigen aan dat ook de volken mogen delen in Gods zegen. Door de komst van Christus begint het nieuwe verbond en door de werking van de Geest komen allerlei mensen tot geloof. Dat gaat zo door totdat Gods beloften uiteindelijk alle gerealiseerd zullen worden. Deze beloften zijn in Hem 'ja' en 'amen' (2 Kor. 1:20).

Zij die menen dat alle beloften op de kerk (van gelovigen uit Jood en heiden) gerealiseerd worden, zijn gedwongen de profetieën vooral geestelijk uit te leggen, omdat de vele concrete toezeggingen niet meer kloppen. Zij die menen dat de beloften niet op de kerk van toepassing zijn, maar alleen betrekking hebben op een toekomstig bekeerd Israël (de dispensationalistische benadering) leggen de profetieën aards, concreet en realistisch uit, maar menen dat God zijn heilswerk onderbroken heeft.

Het bovenstaande leidt eerder tot de veronderstelling dat God zijn heilsplan in allerlei fasen ontvouwt, waarbij materiële en geestelijke aspecten van belang zijn, evenals voorwaardelijke en onvoorwaardelijke kanten (God reageert op geloof en ongeloof, maar volvoert zijn plan). Daarbij is het van belang in te zien dat God nu reeds een deel van zijn beloften realiseert, terwijl die in de toekomst nog rijker verwerkelijkt zullen worden.

Het oudst bekende portret van Augustinus, bisschop van Hippo.
Fresco Biblioteca del Laterano, eind 6de eeuw.

X DE VROEGCHRISTELIJKE KERK

Al in de eerste eeuwen hebben christenen zich bezig gehouden met de uitleg van profetieën. Papias, een van de eerste christelijke schrijvers na de apostelen, beschrijft (ca. het jaar 110) op beeldrijke wijze het toekomstige rijk van Christus. Volgens hem valt dit rijk in de periode na de eerste opstanding uit de dood, en dan zullen veel oudtestamentische profetieën in vervulling gaan. Justinus Martyr (ca. 135) en Irenaeus in Frankrijk (ca. 185) schrijven ook over het aardse rijk van de Messias. De Zoon zal regeren totdat Hij het koninkrijk aan de Vader zal geven (1 Kor. 15:25-28).

In de vroege kerk was er aanvankelijk verwachting van een tamelijk letterlijke vervulling van de profetieën op aarde.⁴³ Commodianus verwachtte de terugkeer van de verloren tien stammen en hun vereniging met Juda en Benjamin. Apollinaris uit het Syrische Laodicea (ca. 370) ging uit van de komst van Elia voordat het millennium begint (als voorloper van de Messias), en de tempel in Jeruzalem herbouwt. Christus zal de verloren stammen weer verzamelen. Alle details uit Jesaja 60:6-13, over de komst en hulp van vreemden, zullen dan verwerkelijkt worden. Er zullen offers gebracht worden, de sabbat wordt onderhouden en de besnijdenis in praktijk gebracht. In feite wordt het paradijs hersteld in Jeruzalem.⁴⁴

In de tijd van Augustinus (ca. 400) wijzigt dit perspectief en wordt het rijk van Christus vooral betrokken op de periode van de kerk op aarde. Het messiaanse rijk van vrede en gerechtigheid is vooral het rijk van de christelijke kerk. Vanuit dit perspectief wordt er sterk gelet op de geestelijke vervulling van de profetieën in de kerk. Deze visie is gangbaar geworden in de eeuwen daarna.

Het nieuwe verbond in de vroege kerk

De kerk van de tweede en derde eeuw voerde vaak een polemiek tegen het Jodendom. Veel kerkvaders beschouwden de Joden als het verworpen volk, dat

vervangen was door de kerk. Wanneer men sprak over de Joden, werd het oude verbond geplaatst tegenover het nieuwe verbond. Tegen het einde van de tweede eeuw werden de evangeliën en andere apostolische geschriften aangeduid als ‘het Nieuwe Testament’ en de Hebreeuwse geschriften als ‘het Oude Testament’. De benaming sluit aan bij 2 Korinthe 3:14, waar Paulus zinspeelt op het lezen van het ‘oude verbond’ in de synagoge. Toch is er een wijziging, want hierdoor wordt de bepaling ‘oud’ uitgebreid tot alle Hebreeuwse canonieke geschriften, niet alleen het verbond aan de Sinai. Daardoor is er geen zicht meer op een blijvende geldigheid van het verbond met Abraham.

De kerkvaders wensten de banden met de Joodse wortels niet door te snijden en gaven aan dat het Nieuwe Testament de vervulling van het Oude Testament vormde.

Ook bleven Joodse christenen vasthouden aan hun Joodse wortels en ook aan de besnijdenis. Eusebius noemt de eerste vijftien leiders van de christelijke gemeente te Jeruzalem, van de tijd van Jakobus tot aan de opstand van Bar Kochba (132-135). Deze leiders of bisschoppen waren allen ‘van de besnijdenis’. Groepen als de Ebionieten en de Nazoreeën hielden aan de besnijdenis vast. Ook Justinus Martyr beschrijft zulke Joodse gelovigen in Christus, in de periode dat het nieuwe verbond aangevangen was.

Toekomstige bekering van Israël

Aan het begin van deze brochure kwam Augustinus reeds ter sprake en zijn verwijzing naar Maleachi en diens profetie over de komst van Elia. Het is hier de gelegenheid het hele citaat te geven. De kerkvader schrijft: ‘Dat door deze Elia, een grote en bewonderenswaardige profeet, op het einde van de tijd, vóór het oordeel, de wet aan de Joden zal worden uitgelegd en dat zij dan in de ware Christus, in onze Christus zullen geloven, is iets waarover onder de gelovigen heel veel wordt gesproken en gedacht.’ ... Als hij [= Elia] dus zal komen en een geestelijke uitleg van de wet zal geven, die nu door de Joden nog vleselijk wordt verstaan, zal hij het hart van de vader keren naar de zoon.’⁴⁵ Verder vat Augustinus zijn standpunt samen: ‘De dingen die, naar wij geleerd hebben, bij of in verband met dat oordeel zullen gebeuren, zijn de volgende: Elia de Thisbiet zal komen. De Joden zullen geloven. De antichrist zal de Kerk vervolgen. Christus

zal komen om recht te spreken. De doden zullen verrijzen.’⁴⁶ Bij de vijf zaken die hij opsomt, gaan de komst van Elia en de bekering van Israël voorop.⁴⁷

Opmerkelijk dat Augustinus aangeeft dat over deze zaken door de gelovigen heel veel wordt gesproken en gedacht. Wie zijn dat dan in deze eerste eeuwen? In de tweede eeuw verwijst Justinus Martyr naar Zacharia 12: ‘En wat het volk van de Joden zal zeggen en doen, wanneer zij Hem zien komen in glorie, is voorzegd door Zacharia de profeet. (...) Stam bij stam zullen zij rouw bedrijven en dan zullen zij zien op Hem die zij doorstoken hebben.’⁴⁸

De apologeet Tertullianus (rond 200) verklaart dat Christus hogepriester is naar de orde van Melchisedek. Hij is de hogepriester van de onbesnedenen, maar tijdens zijn laatste komst zal Hij met zijn aanvaarding en zegen ook de besnijdenis begunstigen, het geslacht van Abraham, dat in de toekomst Hem zal erkennen.⁴⁹ Deze auteur bespreekt ook de gelijkenis van de oudste en de jongste zoon, en wijst daarbij op het feit dat in een bepaald opzicht de christen de oudste zoon is en de Jood de jongste. Het is passend dat de christen zich verheugt over het herstel van Israël. Tertullianus roept de christenen daarom op om zich te verheugen over dat komende herstel. Het geheel van onze hoop is immers nauw verbonden met de blijvende verwachting van Israël.⁵⁰

Origenes (ca. 185-254), de grote man van de allegorische verklaring van de Schrift, schrijft over de twee roepingen van Israël. Tussen deze twee roepingen in staat Gods roeping van de kerk. Dat wil zeggen: eerst was Israël geroepen, maar daarna, toen Israël struikelde en viel, werd de kerk van de heidenen geroepen. Maar wanneer de volheid van de heidenen ingegaan is, dan zal heel Israël, dat opnieuw geroepen is, zalig worden. De laatste woorden verwijzen naar Romeinen 11:25-26.⁵¹

Chrysostomus (ca. 347-407) heeft zich vaak hard uitgelaten over de Joden. In zijn commentaar op de brief aan de Romeinen noemt hij een toekomstige bekering van het Joodse volk. Bij 11:27 vermeldt hij dat het wegnemen van de zonden nog niet is gebeurd, dat dit nog een keer zal gebeuren, omdat de genadegaven en de roeping van God onberouwelijk zijn. In zijn verklaring van het evangelie

naar Matteüs spreekt hij over de komst van Elia de Thisbiet die de Joden overtuigen zal in Christus te geloven, zodat ze niet omkomen tijdens zijn komst. ‘Hij zal alle dingen herstellen’ (vgl. Mat.17:11) wil zeggen het ongeloof van de Joden die er dan zijn, rechtzetten.⁵²

Cyrillus van Alexandrië (378-444) verklaart dat aan het eind van de tijd Jezus Christus de verzoening van zijn vroegere vervolger Israël met zichzelf zal bewerken. Iedereen die de heilige Schriften kent, is zich bewust dat dit volk in de loop van de tijd terug zal keren naar de liefde van Christus door de onderwerping van het geloof. Op een dag, na de bekering van de heidenen, zal Israël tot bekering komen, en de Joden zullen versteld staan over de rijkdom die zij in Christus zullen vinden.⁵³

Het is opmerkelijk dat Cyrillus hier spreekt over ‘iedereen die de heilige Schriften kent’.

Aan de genoemde namen kunnen nog andere toegevoegd worden, zoals: Hilarius van Poitiers, Ambrosius, Hiëronymus, Prosper van Aquitaine, Ambrosiaster en Theodoretus van Cyrus.⁵⁴ Inderdaad, Augustinus is bepaald niet de enige met deze verwachting. De eeuwen daarna blijven deze geschriften invloed uitoefenen. Enerzijds is er de vervangingstheologie, anderzijds de verwachting dat eens Israël weer de bevoorrechte plaats van de kerk zal innemen. De heilsprofetieën van het Oude Testament laten dat zien.

Allerlei christenen menen dat de beloften overgegaan zijn op de christelijke gemeente, al wijzen sommigen de term ‘vervangingstheologie’ af. Zij bedoelen dat het heil nu voor Israël én de volken is, die samen als gelovigen een nieuwe realiteit vormen. De term is dan inclusief bedoeld en niet in de zin dat de kerk Israël vervangen heeft. Niettemin is met deze opvatting het adres van de beloften wel verlegd: ‘Israël’ en ‘Jeruzalem’ hebben dan betrekking op het nieuwe lichaam van gelovigen, de gemeente, en niet meer op een geografische werkelijkheid in het land Israël.

Tot de reikwijdte van het nieuwe verbond hoort dat Juda en Jeruzalem in luister hersteld worden (Jer.31:23-25, 27, 38-40). In vers 36 staat de belofte dat het nageslacht van Israël niet zal ophouden een natie te zijn voor Gods ogen.

XI CONSEQUENTIES

In het bovenstaande kwamen diverse benaderingen naar voren in de uitleg van de oudtestamentische profetieën. Dit is bedoeld om een overzicht te geven en ook enige oorsprongen en gevolgen van de benaderingen te laten zien.

Het is opvallend dat de vroegchristelijke kerk in de eerste eeuwen een concrete verwachting had van de vervulling van de profetieën, terwijl vooral na Augustinus de aardse beloften voor Israël op de kerk betrokken werden. Toch is er in die tijd een duidelijke verwachting dat het Joodse volk eens tot geloof zal komen in Jezus Christus.

De Joden hebben nooit kunnen geloven in een louter geestelijke uitleg van de profetische boodschap en tegenover de kerk hebben zij altijd vastgehouden aan het aardse en concrete van de profetieën. In dit opzicht heeft de houding van de kerk het de Joden in de loop der eeuwen moeilijk gemaakt om in de gekomen Messias te geloven. De Messiasbelijdende Joden hebben een brugfunctie en sluiten zich aan bij de vroegste christelijke uitleg en bij de aardse-concrete verwachting van het Jodendom.⁵⁵

De profetieën belichten aspecten van wat God doen zal, en meermalen blijven er grote vragen over de wijze waarop de inhoud gerealiseerd zal worden. De boodschappen zijn niet bedoeld om een blauwdruk van de toekomst te ontwerpen, maar dringen gewoonlijk aan bij de hoorder en lezer om op God te vertrouwen en Hem te dienen. Daarom kunnen ook niet alle vragen die aan het begin van dit overzicht gesteld zijn, duidelijk beantwoord worden. De contouren zijn echter wel helder!

De apostel Petrus verklaart dat het profetische woord zeer vast is en dat wij goed doen daarop acht te slaan als op een licht, schijnende in een duistere plaats. Het

is immers de Heilige Geest die gemaakt heeft dat mensen deze woorden spraken (2 Petr. 1:19). Toch blijkt in zijn eerste brief dat de inhoud niet altijd direct duidelijk was. De profeten hebben nagespeurd wat de Geest bedoelde met het getuigenis over het lijden van de Messias en de heerlijkheid daarna (1 Petr. 1:10-12). Daarom is het belangrijk het profetische woord na te gaan. Dat geeft richting in ons leven en uitzicht in een verwarrende tijd. De oude woorden Gods, waarvan een deel reeds in vervulling gegaan is, geven hoop voor de toekomst. Het laatste woord is niet aan de machten van het kwaad, maar aan God. Hij zal deze aarde vernieuwen en laten beantwoorden aan zijn grote doel.

Hoe het allemaal precies gaan zal, is ons niet bekend. Tegenover hen die snel allerlei bijbelgedeelten verbinden met hedendaagse gebeurtenissen, dient geweten te worden op de heilshistorische samenhangen. Wat wel bekend is en wat wij opmerken, behoort een aansporing te zijn om met verlangen uit te zien en om de lofzang aan te heffen. De apostel Paulus citeert in Romeinen 9-11 profetieën die betrekking hebben op het ongeloof en de bekering van Israël. Zijn betoog loopt uit op een lofzang: 'O diepte van rijkdom, van wijsheid en van kennis van God, hoe ondoorgroendelijk zijn zijn beschikkingen en hoe onnaspeurlijk zijn wegen!' (11:33).

NOTEN

- 1 Zie verder hoofdstuk 10 over de vroegchristelijke kerk.
- 2 Het herinneringscentrum Yad waShem in Jeruzalem dat de vernietiging van het Joodse volk in de twintigste eeuw zichtbaar maakt, heeft bij de ingang een muur met daarop de tekst Ezech. 37:14. Ook daar wordt de profetie van Ezechiël verbonden met de terugkeer in recente tijd.
- 3 Kanttekening bij Ezech. 37:19. Binnen de kanttekeningen is verschil in benadering te bespeuren: in de uitleg van Rom. 11: 14-15 en 25-26 wordt een toekomstige bekering van het Joodse volk verwacht.
- 4 Zie M. van Campen, *Gans Israël II. Voetiaanse en coccejaanse visies op de joden gedurende de zeventiende en achttiende eeuw*, Zoetermeer 2006 en R.J. van Elderen, *Toekomst voor Israël. Een theologie-historisch onderzoek naar de visie op de bekering der Joden en de toekomst van Israël bij Engelse protestanten in de periode 1547-1670, tegen de achtergrond van hun eschatologie*, Kampen 1992.
- 5 W. à Brakel, *Redelijke Godsdienst*, herdruk Utrecht 1973, deel III, 137-138.
- 6 W. Greenhill, *Verklaring over de Profetie van Ezechiël*, deel IV, 's-Gravenhage 1736, 511-513.
- 7 Van Ostade in Greenhill, 470.
- 8 Vgl. M.J. Paul, G. van den Brink, J.C. Bette (red.), *Bijbelcommentaar Hooglied – Jesaja*, Studiebijbel OT deel 9, Veenendaal 2012, Excurs 3, 'De uitleg van de profetieën over de toekomst van Israël', 854-869.
- 9 Ook ten tijde van het Nieuwe Testament zijn er concreet-eschatologische vervullingen zoals genezingen (Mat. 11:2-5). Daarin is een combinatie van de tweede en derde benadering te zien.
- 10 Vgl. M.J. Paul, G. van den Brink, J.C. Bette (red.), *Bijbelcommentaar Jeremia – Klaagliederen*, Studiebijbel OT deel 10, Veenendaal 2013, Excurs 1, 'Het nieuwe verbond en de andere verbonden met Israël', 833-848. Met dank aan het werk van collega C.C. Stavleu.
- 11 In het Hebreeuws wordt de term 'am 'volk' vooral gebruikt voor de relaties en eenheid van een volk, en ook voor de relatie van het volk Israël met God. De term *goy* 'natie' duidt meer op een politieke, etnische en geografische groep en wordt vooral voor de andere volken (naties) gebruikt.
- 12 De vertaling 'verbond met de mensen' in 42:6 door de NBV is onjuist en betreft het verbond met Israël op alle volken. Zie verder 49:6.

- 13 Paulus gebruikt het woord ‘zaad’ (‘nageslacht’) in twee betekenissen: de gewone, collectieve betekenis in Rom. 4:18, en de speciale betekenis in het enkelvoud in Gal. 3:16 om aan te geven dat de zegen via Christus naar de volken gaat. ‘Dat wil niet zeggen dat het verbond evenzeer de volkerenwereld geldt. God maakt wel degelijk – een in de geschiedenis maar al te vaak ergerniswekkend gevonden – onderscheid ten gunste van Israël. Het verbond blijft beperkt tot Abraham en zijn nageslacht. Maar de hierin vervatte zegen stroomt om zo te zeggen over naar de volkeren voor zover die Israël zegenen, dat wil zeggen zich oriënteren op de wijze waarop God met Israël in het verbond verkeert’, aldus G. van den Brink en C. van der Kooi, *Christelijke dogmatiek*, Zoetermeer 2012, 333.
- 14 Paulus besnijdt Timotheüs na de beslissing van Hand. 15, omdat deze een Joodse moeder heeft (Hand. 16:1-3). Ten onrechte klinkt later de beschuldiging dat Paulus de besnijdenis voor de Joden heeft afgeschaft (Hand. 21:21). Binnen de geestelijke eenheid die in Gal. 3:28 genoemd wordt, kan de afstamming een rol blijven spelen, evenals het onderscheid tussen man en vrouw. Het nieuwe verbond vervangt dus niet het verbond met Abraham. ‘In het licht van het bovenstaande moeten christenen uit de heidenen het niet vreemd vinden wanneer hun joodse geloofsgenoten willen vasthouden aan verbondsteken als besnijdenis en (zaterdagse) sabbatviering. Op deze manier doen ze immers recht aan het blijvend karakter van het verbond van God met het volk van zijn eerste liefde’, aldus Van den Brink en Van der Kooi, 331.
- 15 H.G.L. Peels spreekt over ‘perspectivisch-samenvattend’ in ‘Eschatologie in het Oude Testament’, in W. van ’t Spijker (red.), *Eschatologie: Handboek over de christelijke toekomstverwachting*, Kampen 1999, 9-50, spec. 42.
- 16 Vgl. J. Hoek, *Hoop op God: Eschatologische verwachting*, Zoetermeer 2004, 114-125 en J. Hoek (red.), *Profetisch licht. Toekomst voor Israël en de kerk*, Heerenveen 2013.
- 17 D. Baron, *Israel in the Plan of God*, 1925, repr. Grand Rapids 1983, 283.
- 18 Vgl. R. Bos, *Wij hebben gehoord dat God met u is. Preken vanuit het Oude Testament*, Zoetermeer 2004. Bos behandelt in dit boek de verschillende methoden waarmee het Oude Testament en de positie van Israël benaderd worden.
- 19 Calvijn, *Zacharia. De kleine profeten deel V*, Goudriaan 1978. Vgl. ook W. de Greef, *Van één stam. Calvijn over Joden en christenen in de context van de late Middeleeuwen*, Delft 2012.
- 20 Vgl. M.J. Paul, ‘Loofhuttenfeest of “der Christenen sabbath”? Hermeneutische en homiletische overwegingen bij Zacharia 14’, *Theologia Reformata* 40 (1997) 277-293.
- 21 Dat geldt ook Gal. 6:16. Zie Brakel III, 118-120. Hier ligt een verschil met H. de Jong, *De Landbelofte. Een Bijbelstudie over een gevoelig onderwerp*, Baarn 2011, 15 en 35.
- 22 Brakel, 136.
- 23 Brakel, 138.

- 24 D. Baron, *Commentary on Zechariah: His Visions and Prophecies*. 1907-1918, repr. Grand Rapids 1988.
- 25 Vgl. A. Huijgen, *Divine Accommodation in John Calvin's Theology. Analysis and Assessment*, RHT 16, Göttingen 2011.
- 26 Zie M.J. Paul, G. van den Brink, J.C. Bette (red.), *Bijbelcommentaar 1 Kronieken – 2 Kronieken*, Studiebijbel deel 5, Veenendaal 2008, Excurs 7, 'Het beloofde land, de stad Jeruzalem en de ballingschap', 708-717.
- 27 L. Lambert, *Israel is uniek*, Nijkerk 1989, 80-84, 91.
- 28 b. San. 99a. Vgl. O. Skarsaune en R. Hvalvik, (ed.), *Jewish Believers in Jesus: The Early Centuries*, Peabody 2007, 411-412.
- 29 P. Lapide en U. Luz, *Jezus de jood: thesen van een jood, antwoorden van een christen*, Kampen 1985, 54-57.
- 30 Vgl. M.R. Wilson, *Our Father Abraham. Jewish Roots of the Christian Faith*, Grand Rapids 1989, 262-263.
- 31 De term 'Messiasbelijdende Jood' is tegenwoordig gangbaar, vroeger werd vaak gesproken over 'Hebreeuwse christenen'.
- 32 Da Costa, *Bijbellezingen*, Amsterdam z.j., vierde stuk, 72-73. Het citaat is genomen uit de verhandeling 'De profetieën' (34-79), geplaatst voor de bespreking van de Psalmen.
- 33 Da Costa, vijfde stuk, 330.
- 34 Da Costa, 332.
- 35 *De Toekomst Israëls. Twaalfstal redevoeringen uitgesproken in de bidstonden voor Israël*, Gorinchem 1852. Heruitgave Waddinxveen 2011.
- 36 Voorwoord, 4-5.
- 37 Feinberg heeft commentaren geschreven op Jeremia, Ezechiël en Zacharia. Voor de eschatologie in het algemeen, zie M.S. Kinzer, *Israel's Messiah and the People of God: A Vision for Messianic Jewish Covenant Fidelity*, Eugene 2011, 91-125.
- 38 Lambert, a.w. en *De dag breekt aan...: toekomstverwachting en bijbelse profetie*, Nijkerk 1991.
- 39 Vgl. R.K. Soulen, *The God of Israel and Christian Theology*, Minneapolis 1996 en B.E. Horner, *Future Israel: Why Christian Anti-Judaism Must Be Challenged*, Nashville 2007.
- 40 B. Maoz, *Vervolg en vernieuwing: een joods-christelijke visie op het evangelie in oud en nieuw verbond*, Goes 1992, 26, 33, 109-112 en 164-165. Een vergelijkbaar standpunt staat in A. Saphir, *Een Hebreër over de brief aan de Hebreërs*, deel 2, Den Haag z.j., 37-41.
- 41 Voor de verhouding tussen Oude en Nieuwe Testament, zie ook H.J. Koorevaar en M.J. Paul (red.), *Theologie van het Oude Testament. De blijvende boodschap van de Hebreeuwse Bijbel*, Zoetermeer 2013, hoofdstuk 12 Het Nieuwe Testament als voortzetting en voltooiing van het Oude Testament.
- 42 Vgl. A. Capadose, *De toekomst Israëls: eene voorlezing gehouden in een' van de Bidstonden der Vrien-*

- den Israëls, 's Gravenhage 1849. Opnieuw uitgegeven in C.R. van den Berg, *Abraham Capadose uw heilwenshende vriend* Zwijndrecht 1988, 145-168, daarin 159: 'Al de beloften, die in het Oude Testament aan Israël gegeven zijn en nimmer vervuld werden, zullen zeker nog moeten vervuld worden, al zijn dezelve niet herhaald in het N.T.; want zoolang ze niet worden ingetrokken, houden ze stand.'
- 43 Vgl. L.V. Crutchfield, 'The Apostle John and Asia Minor As a Source of Premillennialism in the Early Church Fathers' in *Journal of the Evangelical Theological Society* 31 (1988) 411-427.
- 44 Skarsaune en Hvalvik, 412.
- 45 *De stad van God*, XX, 29.
- 46 XX, 30.
- 47 Voor een bespreking van de visie van Augustinus, zie W.H. ten Boom, *Profetisch tegoed: De Joden in Augustinus' De Civitate Dei*, Kampen 2002 en *Provocatie. Augustinus' preek tegen de Joden*, Kampen 2006.
- 48 *Eerste apologie* 52.
- 49 *Tegen Marcion*, 5.9.
- 50 Tertullianus bedoelt dat Israël als de jongste zoon weer naar huis zal keren; laat de oudste zoon (hier: de christen) zich daarover niet ergeren. *Over bescheidenheid*, 8. Vgl. M.J. Vlach, *Has the Church Replaced Israel? A Theological Evaluation*, Nashville 2010, 42-50, spec. 43.
- 51 Zie zijn verklaring van de brief aan de Romeinen, VIII, 7,9,12. Tevens zijn er verwijzingen in de preken over Genesis (V, 1 en VII, 6), de preken over Numeri (VII, 4) en de preken over Hooglied (XXVI). Vgl. K. Hruby, *Juden und Judentum bei den Kirchenvätern*, Zürich 1971, 59-61.
- 52 Preek 57, over Mat. 17:10-13.
- 53 Commentaar op Genesis, V. Zie verder zijn opmerkingen bij Rom. 11:26, Hos. 3:3-5 en Mat. 24:1-14. Vgl. Vlach, 48-49.
- 54 Zie de verwijzingen in het werk van Hruby en Vlach.
- 55 Zij distantiëren zich echter van het vervangingsdenken dat ook in de vroege kerk aanwezig was. Vgl. R.K. Soulen.

FOTOVERANTWOORDING

Eigen foto's: voorkant, p. 5, 29.
 Wikimedia: p. 8, 20, 40.
 Joods historisch museum: p. 36.

GESPREKSVRAGEN

1. Wat vindt u van de vier benaderingen van de profetieën?
2. De aankondiging van het nieuwe verbond in het boek Jeremia (31:31-34) betreft alleen het volk Israël (Israël en Juda). Wat heeft dat voor gevolgen voor de uitleg?
3. Hoe kunnen de volken delen in de zegen van het nieuwe verbond?
4. Wat betekent de houding van de profeten, beschreven in 1 Petrus 1:10-12, voor ons?
5. Welke waarde heeft het voor u dat de vroege kerk een toekomstige bekering van het Joodse volk verwachtte?
6. Hoe ziet u de 'brugfunctie' van de Messiasbelijdende Joden in hun uitleg van de Schriften?
7. Hoe gaan de voorgangers in uw kerk om met profetische teksten over de toekomst?
8. Welke plaats neemt de toekomstverwachting in uw geloofsleven in?

